Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988
чылдың
ноябрь
15
вторник
№ 264 (13864)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 кепеек.

СОВЕТТЕР БОЛГАШ КЫШТАГЛААШКЫН

Амдыгааштан кичээнгей салыр

Кышты кошкак белеткелдиг уткаан ажыл-агыйлар, бригадалар, фермалар база бар. Сиген-ширбиилжин чедир белеткеп албаан, кажаа-хораазын, чурттаар бажың-балгадын чылыглаваан, одаар чүүлүн дужурбээн, кыштагларже мал чемин сөөртүп албаан черлер ам-даа бар. Ындыглар ам чаа хөделип, дүвү-далаш-биле «белеткел» ажылын чорудуп турар. Кыштың шылгалдазын эки белеткелдиг, бодамчалыг, кызымак уткаан кижилер кышты эки эртер, оларның келир чазын көргүзүү эки болур.

Кыштың бо шылгалдазын тудуп эртеринге дузалаар бир кол күш—Советтер, оон депутаттары, активтер. Оларның идепкейлиг ажыл-ижи хөй чүүлдү шиитпирлеп болур. Советтерниң бүрүн эргелерин катап эгидер талазы-биле сорулгалар шиитпирлеттинип турар бо үеде олардан негелделер улам улгаткан. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга кылган илеткелинге эш М. С. Горбачев «...чаңгыс-даа күрүне, ажыл-агый азы социал айтырыын Советтерниң киржилгези чокка шиитпирлевес —деп демдеглээн. —Партияның экономиктиг, социал, национал политиказын хамыктың мурнунда улус эрге-чагыргазының органнары болур улус депутаттарының Советтерин дамчыштыр чорутккан турар ужурлугу». Ооң-биле чергелештир чагыргазында турар девискээрниң хөгжүлдезиниң айтырыгларын шиитпирлээринге Советтерниң бүрүн харыысалгазын болгаш боттуускайлаң болурун база демдеглээн.

Кыштаглаашкынны чогумчалыг эрттирери дээш республиканың чер-чер Советтери канчаар ажылдаар ужурлугул? Хамыктың мурнунда малчыннарның хандырылгазынче кичээнгей салыр херек. Кышты чогумчалыг эрттиреринге таарымчалыг байдалдар кодап бүрүзүнде тургустунган бе дээрзин депутаттар. Ылангыя Советтиң агроүлетпүр талазы-биле доктаамал комиссияларының кежигүннери сонуургаар хүлээлгелиг. Чүгле бо айтырыг бизин хөй чүүлдерин көөрүн, ылавылаарын негеп турар. Ылангыя аалдарда одаар чүүл четчир бе, садыг болгаш эмчи хандырылгазы кандыгыл, почта чедирилгезинде үзүктелиишкиннер бар бе, специалистер болгаш удуртукчулар кээп турар бе, оон туржук дузалакчылар, сакманчылар-биле четчелеттинген бе... дээш-ле сагыш човаар чүүлдер-ле хөй.

Амгы экономиктиг реформаны боттандырып турар үеде кезээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң дешпилгелиг аргазы — өг-бүле, бригада, коллективтиг болгаш аренда кержээлерин канчаар боттандырып турарын, бодунун чапыгдалып бодунун дуглаар, боду акшаланыр деп негелделерин канчаар күүседип эгелээнин база көөр сорулганы Советтер бодунуң мурнунга салыр ужурлуг. Бо талазы-биле пептередип болгу дег дуржулга Тес-Хем, Таңды, Каа-Хем районнарының чамдык ажыл-агыйларында бар. Чижээ, Каа-Хемде СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозта Сергей Самбууга удурткан звенозу коллективтиг керээ ёзугаар ажылдааш 2170 га черге 382 муң рубльдиң продукциязын бүдүрген. Ону кижи санынга оңаапштыр алырга 54 муң рубль болур.

Удавас чер-чер Советтери боттарының девискээриниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планнарын сессияларынга чугаалажыр. Чыл төнчүзүнде шак ындыг айтырыглыг сессияларны чыылдырып турары таварылга эвес. Чүгле ук сессияны ёзу барымдаалавайн, практиктиг түңнелдерни бодап, чон-биле сүмележип тургаш белеткээри база эрттирери чугула. Мааа кыштаглаашкын дугайында айтырыг чайгаар тургустунуп келир. Ону чогумчалыг, бодамчалыг шиитпирлээр херек.

Бо хүннерде Советтерниң кыштаглаашкынга хамаарышкан ажылдыг кижизи хуу планныг, хуу демдеглелдиг болуру күзенчиг. Аңаа кыштаглаашкынның нарын айтырыгларын демдеглеп, демдеглеттинген чүүл бүрүзүн кичээнгейге алыры чугула.

Бо ажылга Советтерниң агроүлетпүр талазы-биле доктаамал комиссиялары хейиң кылыр хүлээлгелиг. Ооң саазын кырынга туруп келгенин ам миннип, ажылдадыр үе келген. Бодунуң хуралынга комиссия кедээ ишчилерниң эң соңгаарлаттынмас айтырыгларын чугаалажыр хүлээлгелиг. Кыштаглаашкынның чорупт турар байдалын анализтээр, комиссия кежигүннеринге тус-тус даалгаларны бээр аңаар. Ол ышкаш доктаамал комиссияның хуралынга специалистерни, бригадирлерни чалаары, оларның отчёттарын дыңнаары, арга-сүме кадары болгаш дуза көргүзери ам чугула болуп турар.

Доктаамал комиссияларның хуралдарын ажык болгаш принципиалдыг кылдыр эрттирер. Аңаа чугаалашкан илеткелдерге, дыңнадыгларга хөй сан-түң адаан чедиишкиннерниң, «чөптүг чылдагааннарның» ажыы эвээш, олар кыштаглаашкынның түңнелин экижитпес, а ынчангаш хүн бүрүнүң боттуг дузазы, практиктиг ажыл-херектер, боттуг тода анализтер херек.

Кыштаглаашкынга депутат бөлүктериниң ажылын идепкейжидери чугула. Бир эвес оларның кежигүннери даанган ажылын харыысалгалыг көөр болза, кыштаглаашкын үезиниң улуг-даа, бичии-даа четпестери оларның караанга илдигер, дүвүрээзиниң олар чайгаар үндүре бээр.

Депутат кижиниң хуу харыысалгазының дугайында чугаадан кылза артык эвес. Кайы-даа чаданың Совединге соңгаан төлээлекчизиниң ажыл-ижин, амыдыралын чон сонуургап турар. Ындыг турбужке чамдык депутаттарның күш-ажылчы көргүзүү чер албайн турар фактылар бар болгай. Ону кандыг үлегер деп көөрүл? Ылангыя бо кышкы берге болгаш нарын үеде депутаттың хуу үлегери кандыг-даа мобилизакчы сөстен, ыткыр кыйгырыгдан күштүг дээрзин чугаалаза артык эвес. А кошкак ажылдыг депутат чүгле бодунуң ат-алдарын бак-сырадып турар эвес, ол ниити депутаттарның дугайында кыдыра бодалга чедирип болур. Ындыг турбужке, чамдык малчын депутаттар кулу көргүзүглүг болуп, депутат специалистер боттарының идепкей чок чоруун көргүзүп турар болгай. Ол негелдеге таарышпас.

Кышкы үеде сагыш салыр чүүлдер-ле хөй. Кыштагларже суг чедирилгезинде бизин четпестер туруп болур. Мурнуку чылдарның дуржулгазын ёзугаар алырга, суг сөөртүр машиналар чамдыкта 2-3 хонук безип келбейн баргылаар таварылгалар тургулаан. Оон аңгыда, чамдык ырак-узак малчыннарже эмчи, садыг ажылдакчызын чорудар туржук, специалистер бизин ховар барып турар фактылар ам-даа бар. Ол бүгүге Советтер кичээнгей салыр ужурлуг.

Партияның область конференциязының делегады

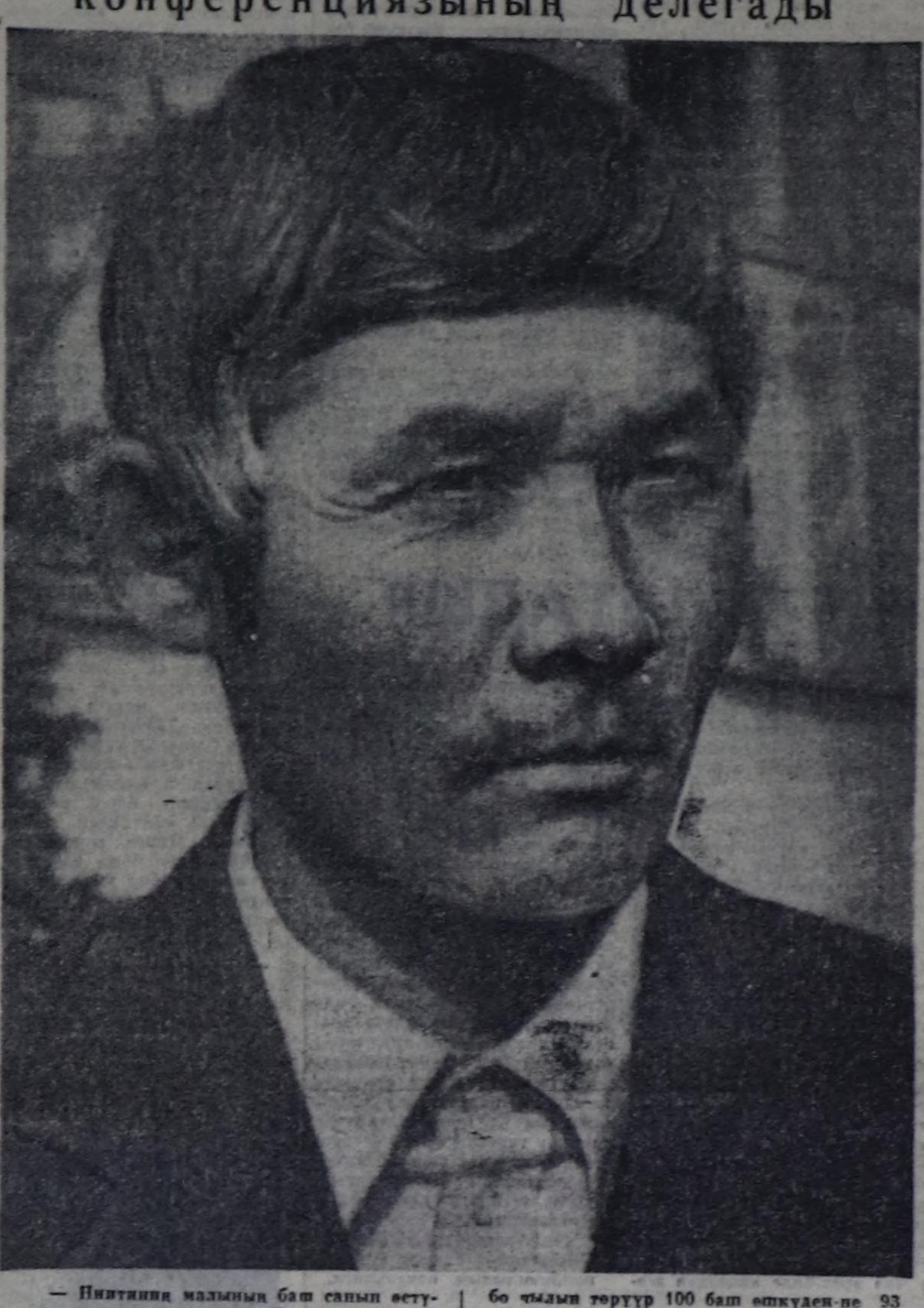

— Ниитиниң малының баш санын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер—малчын кижиниң кол сорулгазы ындыг. Ол сорулганы боттандырар дээш бүгү-ле чүүлдерни кылып турар бис. Он ажыг чыл дургузунда малчыннап келгеш, бо ажылга шору мергежий-даа бердивис. Кажаа-хораавыс-даа эки септеттинген, малга чем-даа четчири-биле белеткеттинген. Өг-бүле кержээзи-биле ажылдап турар болгай бис. Чүгле камналгалыг ажылдаар сорулга мурнувуста салдынган. Ону чедип ап, совхозтуң мурнакчыларының одуруунда кирген бис — деп, Тес-Хемде «Таңды-Сыны» совхозтуң өшкү малчыны, кодээ Советтиң депутады Сүрүң-оол Мижит-оолович Күнзекпен чугаалады.

Сүрүң-оол болгаш Чечена Күнзекпеннер бо чылын төрүүр 100 баш өшкүден-не 93 анайны камгалап ап, совхозта малчыннар ортузунда чарыштың мурнуку одуруун ээлээннер. Оларның амгы сорулгазы оон бедик — 100 башка оңаапштыр 98 анайны камгалап алыр. Алган хүлээлгезиниң күүсеттиниринге Сүрүң-оол Мижит-оолович-даа, район Совединиң депутады Чечена Ямаранзаевна-даа бүзүреллиглер.

Төлептиг, ажылгыр малчын С. М. Күнзекпенни районнуң коммунистери партияның область конференциязының делегадынга соңгаан.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

ЧУРУКТА: мурнакчы малчын С. М. Күнзекпен.

Авторнуң фотозу.

СЭКП ОБКОМУНДА

СЭКП обкомунуң секретариады партия обкомунуң кежигүнү, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының даргазы Г. М. Шубниктиң кадрлар белеткээриниң база олар-биле тудуг организацияларын четчелээриниң дугайында отчёдун дыңнаан.

Ол айтырыг талазы-биле хүлээп алган доктаалда Г. М. Шубниктиң кадрлар белеткээр болгаш оларның-биле тудуг организацияларын четчелээр талазы-биле чамдык ажылдарны кылып турарын демдеглээн. Он ийиги беш чылдың эрткен ийи чыл он айларының дургузунда өөредилге комбинадынга, өөредилгениң бригада болгаш хууда хевирлеринге тудуг мергежилинге 1000 ажыг кижи өөренген. Каттыжышкында эргелеп башкарылганың структуразы эде тургустунуп турар. Ажылдаар черлериниң аттестациязын чорутккан, күш-ажыл чарыгдалдарының нормативтерин эде көрүп турар болгаш ажылдакчыларны чаа тариф ставкаларынче болгаш шалыңче шилчидери доозулган. Г. М. Шубниктиң бүдүрүлгени хөгжүдер, күш-ажылды организастаарын сайзырангайжыдар болгаш кижилерниң чуртталга база амыдырал байдалын экижидер талазы-биле чорудуп турар ажылы 1986-1988 чылдарда кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруун каттыжышкынга 43,7 хуу турганындан 22,8 хуу чедир кызырар болгаш ажыл үезиниң чидириин эвээжедир арганы берген.

Ооң-биле чергелештир кадрлар белеткээр болгаш оларның-биле тудуг организацияларын четчелээр талазы-биле Г. М. Шубниктиң ажылының деңнели чогуур негелделерге дүүшпейн турарын СЭКП обкомунуң секретариады демдеглээн. Кадрларны ажылга быжыглаар, турум, быжыг коллективтерни тургузар, тудугжулар ортузунга организакчы болгаш масса-политиктиг ажылды экижидер айтырыгларны шиитпирлээринде улуг четпестерни болдуруп турар. Ол бодунуң ажылының стилин болгаш методтарын ам-даа оожум эде тургузуп, кадрлар айтырыын шиитпирлээринде чаңчыга берген аргалардан уштунмайн база кадрлар белеткээр ажылды эде тургузары, чаа бодаашкынны бадыткап боттандырары, инициативачы эвес болгаш шупшең чоруктарны узуткаары дээш организациялар болгаш бүдүрүлгелер удуртукчуларындан кошкак негеп турар.

Массалыг мергежилдерниң ажылчыннарын белеткээринге өөредилге комбинадын, өөредилгениң бригада болгаш хууда хевирлерин, мурнакчы дуржулга школазын, дагдыныкчыларны кошкак ажыглап турар. Кичээлдер эрттирилеринге удуртукчу ажылдакчыларны болгаш специалистерни, бедик мергежилдиг ажылчыннарны база бригадирлерни эвээш киириштирип турар. Бодунуң баазазы болур № 6 профессионал-техниктиг училищеже, ооң өөредилге болгаш бүдүрүлге баазазын хөгжүдеринче Г. М. Шубник боду болгаш каттыжышкынның аппарады-даа чогуур кичээнгей салбайн турар. Эрткен өөредилге чылында ПТУ чүгле 55 ажылчынны белеткээн. Училищени дооскаңнар ажылынга ыыртынмайн турар.

Удуртукчу кадрларның база инженер-техниктиг ажылдакчыларның мергежилин бедидер база оларны ажылга быжыглаар, даандырган ажыл-херек дээш хууда харыысалганы бедидеринге оларны кижизидер ажылга Г. М. Шубник чамдык четпестерни болдуруп турар. Бүдүрүлгениң хөй-хөй участоктарын чогуур техниктиг болгаш экономиктиг белеткел чок кижилер удуртуп турар. Каттыжышкынның 523 инженер-техниктиг ажылдакчыларындан чүгле 121 кижи дээди эртемниг, оларның 137-ни практиктер. Байдал ындыг турбужке, тудуг коллективтериниң чорутканы-биле дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде чүгле 9 кижи өөренип турар.

Тудуг черлериниң хөй-хөй удуртукчулары болгаш специалистери эде тургустунуушкунуң ужур-утказын ам-даа эки утаап билбейн турар, бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланышкынның байдалдарынга ажылдаарынга олар техниктиг болгаш экономиктиг-даа талазы-биле белеткеттинмээн болганнар. Кадрлар курлавырын белеткээр ажылды каттыжышкында ужур барымдаалап тургускан.

Каттыжышкынның хөгжүлдезиниң планнарынга социал угланышкынны күштелдиреринге Г. М. Шубник чогуур идепкейлиг турушту ээлеп албаан. Чурттаар чер айтырыы тудуг организацияларында чидиг боор артпышаан. 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн тускай квартира азы бажың-биле хандырар талазы-биле ажылдап кылдынган программа тодаргай хемчеглер-биле быжыглаттынмаан.

СЭКП обкомунуң секретариады кадрлар белеткээр болгаш турум, быжыг күш-ажылчы коллективтерни тургузар талазы-биле ажылды четпес чорудуп турарынче СЭКП обкомунуң кежигүнү Г. М. Шубниктиң кичээнгейин угландырган. Кадрлар белеткээр болгаш быжыглаар ажылда четпестерни чайладыр, ажыл-агыйны чорударының чаа методтарын болгаш бүдүрүлгени эргелеп башкарарының демократтыг хевирлерин шиитпирлиг шиңгээдир, экономиктиг реформаны болгаш социал хөгжүлдениң сорулгаларын боттандырар херекке күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдериниң ролюн бедидер талазы-биле чогуур ажылды партия эге организациялары-биле кады чорударын аңаа сүмелээн.

Кадрларның мергежилин бедидер, оларның арга-дуржулгазының доктаамал сайзырап бедиринге чогуур байдалдарны тургузар талазы-биле немелде хемчеглерни боттандырар. Коллектив бүрүзүнге чеже тудугжу негеттинип турарын тодарадыр, оларның четчелээриниң дестерин дилеп тывар, ажылчыннарны болгаш специалистерни белеткээр болгаш быжыглаар талазы-биле тускай сорулгалыг ажылды план ёзугаар организастаар.

Каттыжышкынның удуртулгазы, Г. М. Шубник боду профессионал-техниктиг училищениң ажылынче ханылап кирер, сургуулдарның практиктиг өөредилгезин организастаарынга тодаргай дузаны чедирер сорулга-биле бедик мергежилдиг ажылчыннарның иштинден оларга дуржулгалыг дагдыныкчыларны быжыглаар.

Кадрларны шилип алырынга, таарыштыр тургузарынга болгаш кижизидеринге конкурстуг эгелерни, соңгулдалыг чорукту, аттестацияны база курлавырларны ажы-биле тургузуп алырын калбаа-биле ажыглаар. Специалистерниң идей-политиктиг деңнелин бедидеринче доктаамал кичээнгейни салыр. Кадрлар айтырыын шиитпирлээрде партия болгаш хөй-ниити организацияларының сапаа-оналын ылап-ла өөренип көөр.

Кадрларның экономиктиг өөредилгезин организастаарын экижидер, ажылдакчыларның чедип алган эртем-билиин бот-орулга-чарылганы, бот-акшаланышкынны, коллективтиг керээлерни болгаш карылгазын орулгазы-биле дуглаар чорукту шиңгээдиринге ажыглаан турарын чедип алыры-биле ол херекке үзүктел чок болгаш системажыттына берген ажылды тургузарын чедип алыр.

БАЙКОНУР КОСМОДРОМДА

Универсалдыг ракета-космос «Энергия» транспорт системазының орбитаның «Буран» корабли-биле кады шенелде кылып салып үндүреринге Байконур космодромга белеткел үезинде ону автоматтыг чайгаар сокcатканың дыңнаткан турган. Ооң чылдагааны болза азимуттуг угланыышкын системазының приборларының бөлүүнүң чедирикчи ракетаның корпузундан адырлырында хожудаашкыннар болганын тодарадып тургускан.

Амгы үеде хожудаашкыннарның чылдагааннарын чайлаткан болгаш ракета-космостуң универсалдыг «Энергия» транспорт системазы орбитаның «Буран» корабли-биле ужудуп үнериниң мурнунда белеткелди эртип турар.

1988 чылдың ноябрь 15-те Москваның-биле 6 шакта ону ужудуп үндүрер деп турар.

(СЭТА).

Хоойлулар төлевилелдерин чугаалажып тур бис

ДОКТААМАЛ ЧУРТТАП ТУРАРЛАРГА ХАМААРЫШТЫР

ССРЭ Конституциязынга болгаш ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларынга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында хоойлулар төлевилелдерин бүрүнү-биле чүүлдүгзүнүп деткип тур мен. Улуг ужур-дузалыг документилер дээрзин демдеглээр мен.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелинге хамаарыштыр санал киирер бодап турар мен. Ук төлевилелдиң VI бөлүүнүң 37 чүүлүнүң 8-ки абзацында «Девискээрлерниң соңгулда округтарындан соңгулдаларның үезинде... автономнуг республиканың, автономнуг областың, автономнуг округтуң девискээринде ажылдап, чурттап турар хамаатылары ССРЭ-ниң улус депутаттарының кандидаттары кылдыр дешпидери дурум болур» дээн домакты «...автономнуг республиканың, автономнуг областың, автономнуг округтуң девискээринде доктаамал чурттап, ажылдап турар хамаатыларны ССРЭ-ниң улус депутаттарының кандидаттары кылдыр дешпидер» деп күштелдирип бижизе кандыгыл?

Чүге дээрге, национал-девискээрде доктаамал чурттавайн, өске девискээрлерден «онаадтырып» дешпиттиргеш соңгуттурган депутаттар соңгуттурганы национал-девискээр округтарының соңгукчулары-биле ховар ужуражып, отчёдун ховар берип, соңгукчуларының негелде-херегелдерин чедир билбейн турарын эрткен үениң соңгулдалары бадыткап турар.

Ынчангаш, национал-девискээр округтуң депутады аңаа доктаамал чурттаап турары чугула деп бодаар мен.

Артём БОРБАК-ООЛ.
Күш-ажылдың хоочуну.

МУРНАКЧЫ ЧОЛААЧЫ

Чадаананың агроүлетпүртранс бүдүрүлгезиниң Александр Шварцковка удурткан ийи дугаар бригадада 13 чолаачы мурнакчыларның одуруунда чорупт турар.

Чолаачылардан Семён Куулар он ийиги беш чылдың эрткен ийи чыл он айларының планын ажыр күүсеткен. Коммунист С. Куулар комсомол организациязының ажылынга дузалажыр партийжи даалгазын ак сеткилдиг күүседип, аныяктарга мурнакчы дуржулгазын дамчыдып берип чоруур.

Комсомолчу кижи бүрүзү хүлээлгезин ак сеткилдиг болгаш алган планны хуусаадан эрте доозарын чедип алыр дээш тайылбыр ажылдарын ол чорудуп турар.

Каадыр-оол ТУВАК.

Четпестер катаптаттынып турар

Кыштаглаашкынның эгелээниниң дугайында медээлер республиканың аңгы-аңгы булуңнарындан биске кээп турар. Мал ажылының эң берге, чугула кампаниязынга белеткел чер-черлерде «шокар», а бүдүн республиканы алыр болза, шоолуг-ла эвес деп чүвени медээлерде фактылар, сан-чурагайлар бадыткап турар. Кыштаглаашкынга белеткелди октябрь айга чедир доозар, ол айның баштайгы хүнүн кыштаглаашкын эгелээн деп санаар деп, ажыл-агыйларның мурнунга салган сорулга ындыг. Ындыг турбужке, кышка белеткелдиң кошкак болганының дугайында медээлер редакцияга бо хүннерге чедир кээп турар. Чижээлээрге, ноябрь айның 10-да Дамдын Найтын-оолдан Өвүр районнуң малчын кыштагларынче үнүүшкүннерни кылып, кышка белеткелдиң хынамчалыг чорудуп турарының дугайында медээ келген. Ол-ла хүн бистиң корреспондентивис Улуг-Хем районда «Улуг-Хая» совхозтуң малчыны, орук-чириниң берге черде кыштаглыг Валерий Шаңмарның коданынга ноябрь эгезинге чедир грамм-даа сиген дүжүртүнмээнин дыңнаткан. Кышка белеткел үезинде чедир кылдынмаан түрмек чүүлдерни чедир кылып болгай-ла, а сиген-ширбииш дүжүртүнмээн, кажаа-хораа септеттинмээн деп чүве белеткелди багай чорутканының херечилер турар-дыр.

Номчукчуларның редакцияже чорутккан медээлерин ёзугаар алырга, байдал ындыг. Ындыг Статистиканың республика эргелелиниң чорутканы сан-чурагайларны көрүп көрээлиңер.

Малды хүр кыштагладырының кол магадылалы четчир мал чеми болгай. Мал чеми белеткээр планың республика күүседип шыдавайн барганы билдингир. Ноябрь 9-ка чедир 147453 центнер мал чеминиң единицазы хире ниити-бүрү чем аймаа курлавырлаттынган. Ол дээрге белеткээр деп планнаан мал чеминиң чүгле 65,5 хуузу-дур. Эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге, беш-ле хуу хөй. Белеткеттинген сиген 1488729 центнер. 1987 чылдывыдан 63711 центнер эвээш. Малга кол чем сигенниң белеткээриниң планга көрдүнгениниң 74,5 хуузун белеткээн. Сенаж белеткээриниң планы барык күүсеттинген. Амгы үеде курлавырда 1023727 центнер сенаж бар. Ховуларда бар сааңны прессээп, кыштагларже сөөртүп турар.

Ниитизи-биле мал чемин эрткен чылга деңнээрге, бичии-ле көвей кылдыр белеткээн. Ону 112315 баш мыйыстыг бода малга, 979509 баш шээр малга кышкы үеде бээр. Мал чеми эвээш болганда, ону малга камналгалыг бээр, хоолулуун экижидериниң аргаларын дилээри чугула. Бо чылдың дүжүдүнден 736520 центнер тараа аймаа мал чеминге курлавырлап алырын планнаан турган. Херек кырында курлавырлааны 338348 центнер. Планның 45,9 хуузу. А Эрзин, Тожу, Өвүр, Мөңгүн-Тайга районнарының боттарының ындыг курлавыры чок. Мал чеми кылдыр курлавырлаттынган тараа аймаа өске мал чемнеринге немелде болур. Мурнуку чылдарга бо үнелиг курлавырны совхозтарга камналга чок ажыглап, өске мал чемнери-биле холуй бустап, хайындырып бербейн, чогууру-биле ажыглап шыдаваан. Ону мал чеми белеткээр цехтерниң чогу-биле ажыл-агыйның удуртукчулары тайылбырлаан. Бөгүнге чедир совхозтарның хөй кезиинде мал чеми кылыр цехтер, ол хамаанчок, бодуун кухнялар чок. Оларны тургузуп болурунуң аргаларын специалистер, удуртукчулар дилевейн турар. Ооң кадында мал чеми каап бээр шагжаларны, кошпаларны четчири-биле белеткеп албаан. Сигенни, сааңны, харын-даа тараа аймаан малчыннар малга хар кырынга каап берип турганының чижектери кайы хөй.

Шак ындыг байдал-биле кыштаглаашкынны республиканың малчыннары эгелээн. Кыштаглаашкынга белеткелде эрткен чылгы частырыглар бо чылын база катаптаттынып турар. Эрткен кыштаглаашкынның эгезинде республикага байдал ниитизи-биле база бо кыштаглаашкынга белеткелден улуг-ла ылгалбас турган. Ынчалза-даа мал чеминиң четчир курлавырын тургузуп шыдаан «Революцияның чалгыныжы», кыштаглаашкынга ниитизи-биле багай эвес белеткенген «Тиилелге» дээн ышкаш ажыл-агыйларны демдеглеп каар эки.

Кыштаглаашкынга чедир кылдынмаан чүүлдер бар. Оларны чедир кылыр. Кыштаглаашкын үезинде малдың чидириин болдурбас дээш бүгү күштү мөөңнеп, ажылдың дешпилгелиг аргаларын ажыглап ажылдаары чугула. Ону үе негеп келген.

Шаңгыр-оол СУВАН.

Чаа политсеминар кичээлинче чалалга

СЭКП-ниң ленинчи национал политиказының теориязын болгаш практиказын база национал харылзаалар талазы-биле партийжи документилерни идеология активинге хандыр өөредир сорулга-биле СЭКП обкомунуң бюрозунуң шиитпирин ёзугаар Политиктиг чырыдышкын бажыңында «Националдар аразында харылзаалар, интернационалчы болгаш патриотчу кижизидилгениң чугула айтырыглары» деп политиктиг семинарны организастаан.

Политсеминарның бирги кичээли бо чылдың ноябрь 17-де 17 шакта Политиктиг чырыдышкын бажыңынга болур. Партия болгаш комсомол эге организацияларының секретарьларын, ниитилел эртемнериниң башкыларын, министерстволарның, ведомстволарның, бүдүрүлгелерниң база организацияларның удуртукчуларын болгаш күзелдиг кижилерни кичээлче чалап тур.

КЫЗЫЛДЫҢ БАЖЫҢ ТУДАР КОМБИНАДЫ:

ЭКОНОМИКТИГ РЕФОРМАНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

АЙТЫРЫГНЫҢ АЙТЫРЫЫ — КАДРЛАР

«Тудуг кезектери» комбинатты бо чылдың июль 1-ден эгелеп Кызылдың бажың тудар комбинады деп адай берген. Бажың тударынга херек кезектерни чүгле кылып, соңбиле тудугжуларны хандырып турган болзувусса, ам бодувус тудуп эгелээр бис. Ынчангаш № 1 тудуг-монтаж эргелелин тургускан. Тудугжулар эрткен дөрт айларда керээлиг ажылдарны 2523 муң рубльге кылган. Бодунуң кужу-биле— 1802 муң рубль. Чыл төнчүзүнге чедир ам бир тудуг-монтаж эргелелин, шеверлел ажылдарының болгаш бүдүрүлге-технологтуг эргелелдерни база тургузар.

Бүдүрүлгениң хемчээли өзүп турар. Чылдар аайы-биле алырга мындыг. 1986 чылда бараанныг продукцияны 6414 муң рубльге күүседип турган болза, бо чылгызы 9842 муң рубль. Келир чылын план 12 миллион рубль чедер. Чыып-эптээр демир-бетон бүдүрүлгези ол-ла үеде ийи ажыг катап өзериин пландап турар. Кызыл хоорайга чуртталга тудуунга комбинат 20 миллион рубльдиң керээлиг ажылдарын кылыр.

Сорулгалар улуг. Ону амыдыралга кым боттандырарыл? Кадрлар. Ындыг болганда кадрларны белеткээр, шилиир, оларга ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалдар тургузары бөгүнгү чугула сорулгаларның бирээзи. Ол — айтырыгларның айтырыы. Бөгүнде безин комбинатта 210 кижи чедишпес. А келир чылдың январьдан эгелеп 500 кижи немей херегленир. Оларны кайыын алырыл? Комбинатты эде тургузуп турары бистиң коллективиске чугула болуушкун, биске бүзүрел болур. Бо дээрге чүгле экономиктиг эвес, социал айтырыгларны шиитпирлээринге быжыг бира болур. 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира-биле хандырар дээн сорулганы амыдыралга боттандырарынга комбинат бодунуң улуг үлүүн киириштирер апаар.

Биске кээп ажылдаар күзелин илередиксен турардарга-даа совуурганчыг боор, комбинат дугайын база чугаалап көрейн. Эвээш кижилиг өг-бүлелер чурттаар 236 аал чурттаар бажыңның чартыын бо чылын доозар. Кедир чылдың баштайгы чартыында ону долузу-биле ажыглалга киирер. Комсомолчу-аныяктар отрядының дайынчылары ынчан бажыңны шупту алыр. Ниити чурттталга бажыңнарынга чурттап турган 102 кижи көшкен, 72 аал чурттаар бажыңче өг-бүлелер көжер. Моон соңгаар чыл санында-ла 100 өг-бүлени бажың-биле хандырар сорулга туруп турар.

Чыл төнчүзүнге чедир столовайның ийиги залы ажыттынар. Чоокку үеде холушкак бараанныр садыы ажылдап эгелээр. Аъш-чем хандырылгазы элээн экижиир. Теплицаны, ногаа шыгжаар черни тудар. Социал-культура фондузунуң күзели-биле ажылчын столовайның чеминиң өртээн чиигедир. Ноябрь 15-тен эгелеп бир удаа халас чемгериилгени организастаар. Ажыл соонда комбинаттың клувунга кинону көрүп болур. Эрги бүдүрүлге шөлдеринде спортчу дериглерни тургузуп турар. Янзы-бүрү спортчу секциялар, урап чүүл бөлгүмнери ажылдап турар. Бот-тывынгыр артистер, спортчу командалар хоорай көрүлделеринге, маргылдааларынга шанналдыг черлерни ап келген. Ачы-дуза чедирилгениниң хевирлерин калбартырынче профком сагыш салып турар. Парикмахерлер, эмчилер, идик септээр, хеп даараар мастерлер удаа-дараа кээп турарлар.

Бистиңге хөй аныяктар ажылдап кээп турар. Олар ажылдап турганш-даа, ажылдан дашкаар-даа өөредилге пунктузунга тускай мергежилди чедип ап болур. Дериттинген класстарга панель бажыңнар монтажниниң, каңнакчының, бызанчы-бетонщиктиң, хептекчиниң, слесарьның, электриктиң, көвүрүглээчек кран машинистиниң, чазаныкчының мергежилинге олар өөренип ап турарлар.

Комбинатка инженер-техниктиг ажылдакчылар, механиктер, энергетиктер, тудугжулар, чыып-эптээр демир-бетонунуң болгаш ыяш кылыгларының технологтары херегленип турар. Келген улустуң өг-бүлелерин кыска хуусаада бажың-биле хандырарын база шиитпирлээр апаар. Кадрлар-биле четчелээшкинни чорудуп турганш, бүдүрүлгениң техниктиг эде чепсеглээрин боттандырып турганш, бажың тудуунуң айтырыын шапкынчыдып болур. Ол чээрби чыл чедир узап турар бажың оочурун кызырарынга идиг болур.

ЭДЕ ДЕРИИШКИННИ БАШТАДЫР

Котельная — комбинаттың чүрээ. Бо чылын оон эде дериишкинин дооскан. Ам чылыг-биле чүгле комбинатты эвес, ооң чоогунда бүдүрүлгелерни үзүктел чок хандырар арга тургустунган.

Июнь айда доозар ужурлуг турган иштики ханалар белеткээр конвейерни тудугжулар арай саададып турар. Келир чылдың планының күүселдези амгы дерип-чепсеглээшкинни канчаар чорутканындан база хамааржыр. 1989 чылдың бирги кварталында бажыңнарның иштики панель ханаларын кылыр үшкү конвейерни ажылдадып эгелээри-биле технологтуг шугумнуң эде дериирин дүргедедири чугула болуп турар.

Эде дериишкин соонда белен санкабиналарны, лифт шахталарын, комбинатты агаар-биле хандырар чаа компрессорну кылыр.

Бажың тударынга эжик, соңга блоктары эргежок чугула. Ону бүдүрерин көвүдедир сорулга-биле комбинаттың ыяш болбаазырадыр заводунуң эде дериишкинин чорудары негеттинип турар. Хоюглап кылгаш дозулап каан белен блоктарны чылда 100 муң дөрбелчин метр чедир моон соңгаар кылыр. Заводту улгаттырары көрдүнүп турар.

Чыып-эптээр демир-бетон кылыгларны хөй-биле бүдүрер, ынчангаңда ол бүдүрүлгени база алгыдар. Уруглар садтары, школалар, магазиннер тударынга херек тускай кезектерни кылырынга таарыштыр бүдүрүлгени эде чепсеглээр.

Комбинат орулга чок бүдүрүлге болгаш бо беш чылда кол фондулар ажыглалы база күш-ажылчы курлавырлар дээш телевирден хостаткан. Амгы үеде «Тыва тудуг материалдары» каттыжышкынның болгаш ССРЭ-ниң Урал болгаш Сибирьниң тудуг министерствозунуң талазындан дуза херек болуп турар.

Бригада, цехтерни, тудуг эргелелдериң шуптузун бот-орулга-чарылгаже киирген бис. Бажың тудар комбинат кылдыр эде тургускан соонда, кандыг нормативтер тураары орта тодараттынмаан, эки билбейн-даа турар бис, биске ынчангаш экономиктиг сүмелер болгаш санаашкыннар кызырынга дуза хереглеттинип турар.

База бир чугула айтырыг— хандырылга айтырыы. Хандырылганың үзүктелиишкинниг болуп турарындан комбинатта туруушкуннарның 30 хуузу болуп турар. Ыяшты болгаш үүрмек хемчээлдиг сайны Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйы биле Кызылдың тууйбу заводу чедир бербейн турарындан планывыс долдунмайн турар. Чиг эт берикчилери-биле харылзааны чаа деңнелче көдүрүп, керээлерниң күүселдезин контрольга алыры чугула апарган. Хандырылга айтырыын Тыва АССР-ниң Күрхандырылгазы шиитпирлежир ужурлуг. Цемент, металл, пенопласт, артык кезектер, дериглер үезинде келген турары бот-орулга-чарылга үезинде чедип алыры онза чугула.

Чаа арга-биле ажылдап эгелээнинис соонда, көргүзүглер экижип турар. Бо чылдың тос айларында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 114,1 хуу болган. Эрткен чылдың деңнелинге бодаарга өзүлде 18,9 хуу. Тос айларда комбинат 415 муң рубль арыг орулга алыр планын 701 муң рубль кылдыр күүсеткен. Харын-даа чылдың арыг орулга планы дугааттынган.

Келир чылын арыг орулганы 2,5—3 миллион чедир алырын пландап турар бис. Ынчан коллектив күрүне дузазы чокка социал болгаш бүдүрүлгени эде дерииниң айтырыгларын шиитпирлээр аргалыг апаар. Бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның кол-ла сорулгазы ында болгай. Ону чедип алырынга бөгүнде боттуг аргалар тургустунуп турар. Коллективтен каш дакпыр күжениишкин, тывынгыр болгаш ээ ёзулуг хамаарылга негеттинери чугаажок.

Александр АНТОНОВ.
Кызылдың бажың тудар комбинадының начальниги.

АРЫГ ОРУЛГА — ТҮҢНЕЛ КӨРГҮЗҮГ

Комбинат тос айларда 701 муң рубльдиң арыг орулгазын алган-дыр. Бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазының түңнел бо көргүзүүнүң артында күш-ажылды организастаарының, хандырылганы чурумчударының, техниктиг дерип-чепсеглээшкинниң болгаш өске-даа курлавырларны чеп ажыглаарының айтырыы туруп турар. Ол айларда бараанныг продукция бүдүрерин 106,5 хуу боттандырган. Бо талазы-биле өзүлде элээн. Тус-тус номенклатура аайы-биле алырга, чыып эптээр демир-бетон кылыгларны бүдүрери эрткен чылга деңнээрге 122,2 хуу, панель бажың кезектериниң 130 хуу болган.

Чиг этти чедир бербээнинден он айларда бажың кезектерин, соңга блоктарын кылырын чүгле сезен ажыг хуу күүсеткен. Керээде көрдүнгени ыяштың хемчээлиниң болгаш шынарының талазы-биле таарышпааның бажың тудукчуларны илередип турар. Ол бүгү чөрүлдээлерни хоойлу ёзугаар он хонук дургузунда протоколга киирер турган. Черле моон мурнунда келген чиг эттиң шынарын, хемчээлин-даа херекке албайн турган. Бот-орулга-чарылга ол четпести үзе шапкан.

Тос айларда ыяшты чедир бербээнинден кайызы-даа 1 муң дөрбелчин метр ажыг эжик, соңга блоктары чедир бердинмээн. Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйы комбинатка 12 муң кубометр ыяшты чедир бербээн. Ыяш болбаазырадыр заводта бүдүрүлге начальниги А. П. Копаковтуң санап турары-биле алырга, кээп турар ыяшта чиңге ыяш хөй. Диаметри 14 сантиметр ыяшты күрстандарттар тудуг ыяжы кылдыр санап турар. А ындыг ыяштан чүве кылыры берге, станоктарга 18 сантиметр ыяш тааржыр. Чиңге ыяшта будуктар элээн боор. Күрстандарттар ону бир үнга үштен көвүдетпес деп турар. Материал эки шынарлыг болза, блоктар база шынарлыг болур.

Бажың эжик, соңга чок болбас чүве төлээде, ыяш болбаазырадыр заводтуң эде дериишкинин чорударының чугулазын удуртукчулар демдеглеп турар. Технологияны чаарткан-даа болза, станок парыгын солуваанындан бүдүрүкчүлүг ажылдаары болдунмайн турар. Перспективтиг ажылдарны манавайн, мергежилдиг механик В. К. Булгакова удурткан слесарьлар кылып шыдаптар ажылдарны боттары тыптынып кылып ап турарлар. Чамдык станоктар эрги болгаш үрелиичел. Цехтерде доозуннадыышкын, дааш-шимээн улуг. Оларның тар болганындан база дерип-чепсеглээшкинниң четпезинден чаңгыс аай шугум-биле блоктарының кайы-бирээзин аңгы үндүрери болдунмайн турар. Амдызында бирде бирээзин кылып турары саттыг дээрзин хоочун бригадир П. И. Устюгов демдеглеп турар.

Моон мурнунда дытты кургатпайн турган болгаш бажыңнарның садып каан эжиктери тигленип, хажып турган. Ук ыяшты кургадыры амыр эвес, чымчак породаның ыяжы келзе кээр. Сөөлгү каш чылда станоктарны кезектеп-даа бичии чаарткан. Ийи болгаш дөрт талазын кезер станоктарны тургускан.

Тууйбу заводу чыл эгезинден тура 1700 кубометр үүрмек хемчээлдиг сайны чедир бербээн. Оон панель бажыңнарга 2 муң кубометр кезектерни кылып ап болур турган. Оон түңнелинде үжен квартира үезинде дужааттынмаан. Ырбанчыларның ыяжындан 1 муң дөрбелчин метр соңга блоктарын кылыры үзүлген.

Хандырыкчыларның хайындан элээн хожудаашкыннар болуп турар. Чаа арга-биле ажылдап турар бүдүрүлге керээниң баштайгы үе-чадазында хынамчалыг болуп, берикчилерге тодаргай хуусааны доктаадыр турган. Ам хандырылга айтырыын тепчүдүп, Күрхандырылганы киириштире бээр болза, байдал ескерлири чайлаш чок.

Чүгле хандырыкчылар-биле харылзаа эвес, бот-орулга-чарылганың негелделерин цех, бригадаларже шилчидери чугула болуп турар. Ниитизи-биле кол болгаш дузалал бүдүрүлгелер олче шилчээн-даа болза, оларның аразында хамаарылганы керээлиг арга-биле тургуспаан. Ыяш болбаазырадыр цехте безин чаа арга четпээн.

План киндизиниң эргелекчизи В. М. Русанованың бодалы-биле алырга, комбинаттың санаашкынын кылганда, иштики бот-орулга-чарылга айтырыын цех начальниктери харылаар, эгелээшкин үндүрер. А санаашкыннар? Бир салбырның планга үндезилээн бот-тускайлан чорууш чүгле цехтер аразында хамаарылганы, негелделерни тодарадып, оларның кылыр ажылын доктаадып, материал болгаш күш-ажыл чарыгдалдарын нормалап турганш чедип ап болур. Звено бүрүзүнүң үлүүн айтып, учёт-отчётту шыңгыыратпайн, ниити керээ-биле ырак барып шыдавас дээрзин амыдырал бадыткап турар.

Амгы үеде цехтер бот-боттарынга негелде-даа кылбайн турар. Кымның буруузу-биле туруушкун болганын ындыгла кончуг сүрүшпейн турар. Маргылдаа-даа чок, хамык чүве эки-даа ышкаш. Шынында ындыг эвес. Чижээ, чылыг-энергия цехтиң берип турары чылыг сугну ажылдап кылырынга чеже күш үнгенил, ооң өртээ чежел, пландан ажыг чарыгдалдар бар бе дээрзин тодаратпайн, кашда дээрге, өске цехтер ыт чок хүлээп ап турар. Иштики бот-орулга-чарылга цехтерниң материал харысалгазын көдүрээринге, ажылын контрольдаарынга дузалыг.

Бот-үнени чиигедири чедип алдынып турар. 1 рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрерин үнген чарыгдалдың планнаттынганы 93, 75 көпеек турган болза, күүсеттингени 82, 73 көпеек болган. Бүдүрүлгениң хемчээли-даа, күүселде-даа өзүп турар. Эрткен чылга деңнээрге, бараанныг продукция бүдүрери 24 хуу, чыып эптээр демир-бетон кылыглар база ол хире өскен. Бо чылгы көргүзүглер-биле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 18,9 хуу, шалың 13,2 хуу өскен. Кол-ла чүве шалыының өзүлдезиниң соңнап турары.

Бүдүрүлге күчүлерин долу шиңгээдип алыры — чугула сорулгаларның бирээзи. Ону шиңгээдип алыры тос айларда 47 хуу четкен. Ам-даа чартыы-даа четпес болганда, курлавырларга даянып, бар аргаларны долузу-биле ажыглап турганш, ажылдаар сорулга туруп турар.

Санажылганың арыг орулгазы комбинат чылдың бо талазы-биле планын күүсеткен төлээде немежири албан. Көрдүнгени мындыг: арыг орулганың 37, 78 хуузун бүдүрүлгени сайзырангайжыдарынче, 37, 26 хуузун социал айтырыгларны шиитпирлээринче, 23, 92 хуузун материалдыг шаңналче үндүрер. Карылгалыг бүдүрүлге бо айтырыгларны чоорту шиитпирлеп, ам-даа ажылга немеп турганш бодун боду хандырарынче көрип болур. Бир чурттталга бажыңының өртээ 1,5 миллион чеде бээр, а чылдала социал айтырыгларга 215 муң көрдүнген.

Комбинатта бир бажың, ийи ниити чурттталга бажыңнары бар. Ону тударынга, ында ажылдаан кижилерниң шалыны-биле чылда 129 муң үнүп турар. Бир эвес уруглар садын тудар болза, орта 300 муң рубль чедир үнер. Ону канчап дугларыл? Коллектив ам санап өөренип турар.

Технологиядан эгелээш социал айтырыгларга чедир бүгү-ле ажылдар арыг орулганы алырынче угланган. Ол бригадалап, цехтен эгелээри чугаажок. Баштайгы базымнарны улам быжыглаары, харысалганы бедидери, кижи дээш сагыш салыышкынны күштелдирери— соңгаарлаттынмас сорулга.

А. ХОВАЛЫГ.

АНЫЯКТАРГА БҮЗҮРЕЛ

Кызылдың бажың тудар комбинадының № 2 бүдүрүлгезинде ийи конвейерде колдуу аныяктар ажылдап турар. № 1 конвейерде бажыңның иштики ханаларын, дээвиир шывыгларын кылып турар. Он үш кижиден тургустунган үшкү ээлчегни комсомолчу Наташа Машкина удуртуп турар (чурукта).

Бажыңның даштыкы ханаларын кылып турар № 2 конвейерде комсомолчу-аныяктарның отрядының Алексей Ооржакка удурткан интернационалчы ээлчээн быжыглаан. Ол аныяктарга улуг бүзүрел. Чаа келген оолдарны бригадир боду өөредип турар. План ёзугаар хүнде дөрт хананы кылыр турганш, бешти кудуп, чедиин үндүр хүлээдип турар.

Ажылдарның барык шуптузун механизастаан. Көвүрүглээчек крандан кептээр станоктарга чедир аныяк оолдар башкарып турар. Амгы үеде чүгле быжыглааштар кедүртүп олуртур дериг ажылдавайн турар. Ону хол-биле кылырга, ажылга саатты г. Краннар-даа чамдыкта туруптар. Ынчангаш дериг-херекселдерниң баш удур септелгезинче сагыш салыры чугула. Хөөдүгнүң холумаалының шынары эки. Моон-даа соңгаар эжик, соңга блоктарын эптээр постуларны тургузуп, бүдүрүлгени алгыдары көрдүнүп турар.

ЧУРУКТАРДА: комсомолчу-аныяктар отрядының кежигүннери (бирги одуруугда, солагай таладан) Артур Хомушку, Мерген Оюн, Курбан Шафонотов, (ийиги одуруугда) Олег Ховалыг, Игорь Анцыферов, Түмен Ооржак, Виктор Куулар, Олег Дажы, бригадир Алексей Ооржак.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

КОМБИНАТ: саннар, фактылар

Бо беш чылда Кызылдың бажың тудар комбинады чыып эптээр демир-бетон кылыглар бүдүрерин 4,1 катап, бажың кезектерин 5,4 катап, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 1,6 катап өстүрер.

• • •

1 кубометр чыып эптээр демир-бетон кылыгларны бүдүреринге үнер чарыгдалдарны 31,1 хуу эвээжедир, 1 рубль бараанныг продукцияны бүдүреринге чарыгдалды 13,9 хуу чиигедир.

• • •

Фонд эгидилгезин 1,8 катап, комбинаттың орулгалыг болурун 2 хуу өстүрер.

Бо чылын коллектив демир-бетон кылыгларны курчагытта немей 474 муң рубльге бүдүрер хүлээлгени алган. Чазаныглга кылыгларын 7 муң ажыг рубльге.

• • •

1988 чылда продукцияның бот-үнезин 1 хуу чиигеткеш, 93 муң рубльдиң арыг орулгазын немей алыр. Ажыл үезиниң чидириин эрткен чылга деңнээрге 20 хуу кызырарын коллектив шиитпирлээн.

АҢГЫ КООПЕРАТИВ КЫЛЗА ЧҮЛ?

Бо чылдың октябрь 12-де «Шын» солунга Бай-Тайгадан Арбай-оол Канчыырның «Күүсеттинмээн план» деп материалын номчааш, аңаа хамаарыштыр бодумнуң бодалымны черле биживес аргам чок апарды.

«Мурнакчы» совхозтуң төвү Шуй суурга 1984 чылда тууйбу цехин ажыглалга киирген. Баштайгы ийи чылда ол бүдүрүлге совхозтуң балансызынга турган. Ол цех чаа ажыттынган болза-даа, дериг-херекселдерин эликтиргеш, планын күүседириниң кырында келгенин бодум билир мен. Аңаа бүдүрген тууйбуну кожазында районнар безин садып ап, тудугга ажыглап турду.

Ол цех чаа-ла бут кырынга «турарынын» кайызы чорда, ону 1986 чылда ажыл-агыйлар аразынга кожуп чорууур механизастаттынган колоннага дамчыдып берди. Оон бээр-ле ук цехтиң шимээ чокталып, планныг даалгаларын күүсетпейн келген. Оон чылдагааны чүдел? Бир талазында, харын ажылды механизаставаанында. Ол цех чаа-ла ажыттынып турда, ЗИЛ маркалыг 6 самосвал, бир экскаватор безин турган. Ол техниканы ам район төвүнче аппарган. Кайда канчаар ажыглап турары билдинмес.

Тууйбу бүдүрер чиг эт дой-довурак, элезин сөөртүрде машина-техника херек болгай. Өске организациялардан ону хөлезилеп, ооң кээр-келбезин манап турда, хөй артык үе-шак эртер. Ол дугайын нормалакчы Олег Биче-оол, технолог Күрген Сейпек-оол олар хомудап чугаалап турар. Бо талазы-биле айтырыгны АКМК-ның начальниги Виктор Маадыевич Сегбеге чеже-даа катап тургускан. Ажылчыннарның чөптүг негелдезин дарга «хаайынга-даа какпас» чүгле тууйбу санын негээр. Цех 1 миллион тууйбу бүдүрер планныг-дыр. Бо чылдың тос айларында дөңгүп-ле 399 мунну бүдүрген.

Моон алгаш көөрге, ам ук цех план күүседириниң кандыг-даа арга-шинээ чок ышкажыл. Тээнде ажыл-агыйлар аразында кожуп чорууур механизастаттынган колоннаның цехтиң аргадаңын турган техниказын «чыткан теве аксынче каймыыл киирген» дээрзи ышкаш «ууча» деп амыраан. Ынчангаш цехтиң ажылы ам буурап баткан.

Чогум ынчаш анаа ол районга тууйбу херек чок бе? Кайын ындыг боор: өске чамдык районнарда дег, тайгазында ыяшты кыргып кыдыын кааңкап, чоокта, машина чедер черде, хөөредир кижи болза, «ыт кагар ыяш» төнген деп чугаалап болур чыгы апарган. Байдал ындыг турбуже, Бай-Тайга районнуң удуртур органнары, хамыктың мурнунда райкүүском (даргазы В. Х. Сүге-Маадыр) боже чүге анаа-ла «кулаап кызылкаш» көрүп олурарыл? Ол цехтиң ажылын чүгле экижидер эвес, харын бертиндир тургузуп турары ол ышкажыл!

Ам эрткен орукче биче када хап көрүү каапталы: ук цехтиң хунаадыпкан «Мурнакчы» совхоз мурнунда колхоз турда безин 1950 чылдар үезинде анаа тууйбу кылыр цех турган, ону районнуң улуг назылыгларындан билбес кижи чок. Ынчан харын машина-техника четчир эвес, бүгү ажылды хол-биле кылып турган ийик, дой-довуракты, элезинни тергелиг аъттар-биле сөөртүр, хөөдүгнү аъттар-биле азы ажылчыннар боттары кызыл-даваннанып кааңкаш, сугун туруп кылып, белеткеп турду. Ол чылдарда Шуй школазынга башкылап турган болгаш ол бүгүнү көрген, билир мен.

Ол хиреде-ле бүдүрүлге планын күүседип турган чүве. Ол үеде дыка-ла хөй тууйбуну бүдүрүп турду, өске черлер, ажыл-агыйлар эн ылангыя районнуң школалары Шуйнуң тууйбузун ап турган ийик.

Амгы үеде ажыл-агыйны чедимчелиг башкарарда, чарыгдалдарны боттары дуглаар апаргаңда, коллектив, өг-бүле, аренда керээзи-биле ажылдаар болганда, ук цехти эгезинде турганы ышкаш «Мурнакчы» совхозка катап шилчидер, азы цехтиң бодун тускайлааш, коллектив керээзинче шилчитсе? АКМК ук цехтен алган техниказын — бир экскаваторну, 6 автомашиназын дедир эгитсин. Бир эвес ол техникаларны үреп кааң болза, төлезин. Бо үеде айтырыгны шак ынчалдыр шыңгыы тургузар херек. Оон башка ажыл бүтпес ийин. Партияның негелдези ындыг.

Бай-Тайга районнуң удуртур-башкарар даргалары бо цехтиң салым-чолун чогумчалыг шиитпирлеп көрүңер. Чоннуң негелдези ындыг. Чоп манап тур.

Серээ ХЕРТЕК.
Кызыл хоорай

САРЛЫК ПРОДУКЦИЯЗЫ КӨВҮДЭЭР

Сөөлгү чылдарда «Хемчик» совхозтуң сарлыының саны 1878 баш четкен. Совхозтуң мал ажылының бир кол адыры апарган. Эът планын күүседиринге ооң деңзигүүрү аартаан. Бо чылын күрүнеге 225 баш сарлыкты дужааган. Ам-даа 50 баш сарлыкты дужаагаш, эът планын күүседир.

1989 чылдан эгелеп, бот-орулга-чарылгаже шилчииринче сарлыкчылар белеткенип турар. Ынчан оларның ажылының бүдүрүкчүлүү бедиир, боттары башкарып, тускайлаң ажылдаары аңаа идиг боор деп олар санап турар.

Багыт-оол БАЙКАРА.
Барыын-Хемчик район.

ДЕСПЕН—МАЛ ОРАНЫ

Таңды сынындан эгезин алган Суванттыг, Ак-Адыр, Шивилиг, Дыттыг-Хем, Кара-Суг дег өвүр хемчигештерниң каттышкан кавайын Деспен хем дээр. Оң талазын Хорумнугларның кожагардары хүрээлээн, а солагай талазын Кадыр-Ийлерниң кызыл туруглары хаажылаан. Деспен хемниң уну кызаалаңчак. Деспен хем «О. Шынаа» совхозтуң девискээринде, ооң мал-маган тудуп болур ораны. Кадыр-берт болурга, амгы үениң малчыннары Деспен хемниң одар-белчиирин чедир шиңгээдип албайн турары канчап-даа таарышпас. Артыы, иштин Хөвдейлерниң оруун аштап алган-дыр. Хөвдейлерниң аксы чедир орукту улай аштап алгаш, чаа кыштагларны тудуп ап болур чорду. Ол ышкаш Чодурааның оруун ажыглалга киирип алган-дыр. А кожазында Ыяш-Шашкан база оон улуг ырак эвесте ийи Хартыгалыгларының аразында Биче-Өдекти чүге чурт кылып ап болбазыл? Деспенниң Үттүг-Терекке, Суглугнуң Кызыл-Өдекке кыштагларны тудуп, хой-өшкүнүң ораны болдурары албан болгу дег. А сарлыктарга таарымчалыг кандыг хонаштар, кандыг чарыктар, кандыг ой-чикти Деспенде чок дээрил ваң. Деспен хем ээн чытпас ужурлуг. Анаа ийи муң ажыг хой-өшкүнү, сес чүс ажыг сарлыкты азырап болур кыштагларны тудуп алза. Ону бүдүрерде чүгле чүткүл херек. Курлавырлар Деспенде бар. Ол дээрге ажыл-ишчи малчыннарның чурту-дур. Чеди чүс чыгам өшкүлүг Шойдар Шалыктың, ТАР орденниң эдилекчизи Уржаңай Хуураксоолдуң, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниг Санчат Нанчаттың мал азырап чораан чери-дир. Оларның төккени күш-ажылчы дери ында синникен. «О. Шынаа» совхозтуң малчыннары Чаанмай биле Чимит Санааларның, Шалык Шулуу, Шиичик Бүрүн дээш өскелерниң-даа бүрүнү-биле ээлеп чурттаан чурту-дур.

Өг-бүле керээлиг малчыннарга таарыжыр одар-белчиирлиг, мал азыраарынга таарымчалыг чер ийин.

Моторк ТИРЧИН. Тес-Хем район.

Хандырылгаңар кандыгыл?

ШИИТПИРЛЕТТИНМЕСТЭЭН АЙТЫРЫГ

Тес-Хем районда Ак-Эрик суур чыл келген тудум өзүп, сайзырап, чаа төлевилел-биле туттунуп турар чаа-чаа бажыңнар ында немежип, чурттакчы чону көвүдеп турар.

Ындыг турбуже суурувустуң аъш-чем бараалнары-биле хандырылгазында четпестер дугайында бижиксеедим. Ылангыя аъш-чем продуктулары ховар, ол келгенде улус баскылажып каа дег. Ону оочурлап турда база чедишпейн баар. Ол дугайында чоннуң хомудалы улуг.

Бистиң кандыг-даа үеде херегләэр кол чемивис хлеб болгай. Ол дугайында айтырыгны ажылчы чоннуң хуралдарынга чоп хей катап тургускан. Оон кандыг-даа экижидилгелер чок. Харын-даа сөөлгү үеде улам дорайтаан деп чугаалаар болза, ында кандыг-даа частырыг чок. Хлебти Самагалдайдан сөөртүп эккеп садып турар. Бистиң суурувуска сөөлгү үеде 2—3 хонукта, чамдыкта неделя иштинде келбейн баар-дыр. Арай боорда кээрге, ону чүгле ийилеп садар. Ол база-ла өг-бүле бүрүзүнге чедишпес. Суурувуста хөй уруглар-лыг өг-бүлелер база хөй. Ол ышкаш совхоз төвүнде он чыл школазы, ясли-садик база бар. Хлеб айтырыы ол хире берге байдалда турда, далгандан кылган өске булочка кылыгларының дугайында чугаалаан-даа херээ чок.

Бистиң суурувустуң аъш-чем магазиннинге кире бээрге, минтай деп консерва, томат согу бар. Оон өске кижи аптар чүве чок. Районнуң складтарында черле аъш-чем аймаа чок болганы ол боор он.

Кожавыс Эрзин районунга чорук аайы-биле чеде бердим. Ында байдал сыр өске. Магазиннерде аъш-чем аймааның ассортиментизиниң элбээн магададым. Ону көргеш, кезек боданып турдум. Бистиң Тес-Хем районда аъш-чем аймаа чедишпезинде эвес, ону Кызылдың садыг базаларындан сөөртүп албайн турарында деп бодаар мен. Ол дээрге бистиң районнуң удуртур даргаларының четпес ажылы-дыр деп бодаар мен.

Бо талазы-биле чоннуң аъш-чем-биле хандырылгазын кажан экижидерин база ол дугайында айтырыглар, хомудалдар районнуң ону харылап турар органнарынга четкени чугаажок. Бо айтырыглар кажан чөптүг-биле шиитпирлеттинер ирги?

Дадар-оол СИМЧИТМАА.

РЕДАКЦИЯДАН: районда хлеб-биле хандырылганың талазы-биле четпестерин илереткен бижиктер партияның район конференциязының адынга безин келгилээн. А хлеб-биле чонну бүрүн хандырарының бүгү аргалары бар, ону райпо баштаар черниң талазындан четпес шиитпирлеп, ажыл-агыйжы эвес чоруун көргүзүп турары ол деп делегаттар санаан болгаш хлеб-биле хандырылгада ол четпестерни каш хонук дургузунда чайладырын райпо баштаар черниң даргазынга конференциядан даскап болгай. Ол даалга күүсеттинмейн турары ол бе? Чонну хлеб-биле хандырары кажан экижиирил? Бо айтырыгга харыны Тес-Хем райкүүскомнуң даргазы К. Л. Лапчаадан редакция манап тур.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Уламчызы. Эгези № 260 «Шында»).

Семёнов Александр Иванович — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң даргазының бирги оралакчызы.

Топтыгина Нина Степановна — төптүткен библиотека системазының улуг библиотекары.

Чебодаев Яким Егорович — «Каа-Хем» разрезтиң чолаачызы.

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Беленков Андрей Захарович — «Туран» септелге-техниктиг бүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Леликов Василий Егорович — «Туран» септелге-техниктиг бүдүрүлгениң слесары.

Мамаев Пётр Яковлевич — райпо ажылчыны.

Тивлюкова Валентина Дмитриевна — районнуң столовайлар каттыжыышкынының поварының дузалакчызы.

Ткач Пелагея Кузьминична — «Туран» септелге-техниктиг бүдүрүлгениң диспетчери.

ТАҢДЫ РАЙОНДАН

Григорьев Иван Иванович — гидрометеорологияга болгаш агаар байдалын контрольдаарынга Красноярскиниң «Сосновка» девискээр эргелелиниң метеостанциязының начальниги.

Остроухов Павел Иванович — аңнаар ажыл-агыйының бүдүрүлге каттыжыышкынының участок охотоведи.

Фёдоров Алексей Данилович — суггарылга системаларының эргелелиниң чолаачызы.

(«Россия» совхозтан).

Бочкарёв Максим Абрамович — чазанныкчы.

Гришунин Николай Филиппович — чолаачы.

Егоров Пётр Паликарпович — механизатор.

Иванова Вера Григорьевна — ветсанитарка.

Иргит Дажима Людупович — инек кадарчызы.

Кама Римма Владимировна — саанчы.

Пансыоол Бей-Саар Минчеймаовна — саанчы.

Санчат Мадр-оол Чорбаевич — механизатор.

Федорченко Юрий Потапович — № 1 хову бригадазының бригадири.

Холбажик Маадыр-оол Кыргысович — механизатор.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Борбак-оол Чапай Чоодуевич—«Тыва хамааты тудуг» трестиң Самагалдайда боторулга-чарылгалыг септелге-тудуг-участогунуң бызанчылар бригадазының бригадири.

Лойгу Далай-оол Васильевич—«Тыва хамааты тудуг» трестиң Самагалдайда боторулга-чарылгалыг септелге-тудуг участогунуң бызанчызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың октябрь 26.

ДЕМНИГ АЖЫЛДААР УЖУРЛУГ

Улуг-Хемниң район эмнелгезиниң коллективи өөреникчилерниң кадыкшылын ханыладыр хынаар тускай комиссияны үш чыл бурунгаар тургускан. Бо чылын ол комиссия ажылын сентябрь 20-ден эгелээн. Комиссия баштайгы хүннерде Эйлиг-Хем, Ийи-Тал, Хайыракан школаларында өөреникчилерниң кадыкшылының байдалын хынап доозкан.

Ол тускай комиссияның составы бо чылын улгаткан. Ында бичии уруглар хирургу, кулак, боостаа, думчук аарыгларының эмчизи, диш эмчизи, кеш аарыгларының эмчизи, тарылга бөлүү, педиатр эмчи болгаш элээн каш лаборантылар кирипкен.

Чааты ортумак школазының (директору Кыргыс Ким-оол) арыг-шевери эки, чылыг, школачыларның идик-хеви база арыг. Директор, бүгү башкылар комиссияга дузалажып турдулар.

Ийиги черде — Торгалыг школазы, эрткен чылын мынаа аарыг уруглар элээн болган. Ам оларның 80 хуузун эмнеп каапкан. Мааңа эмнелге ажылдакчылары база эки киржилгелиг болганнар.

Арыскан школазы соок, школачылар хирлиг болган. Эрткен чылдагы багай түңнелдер ол-ла хевээр. Арыг-Бажы школазында байдал база оон дээредевес.

Баштайгы хынаткан школаларда өөреникчилерниң кадыкшылының байдалын Хайыракан ортумак школазының чижээнге көргүзер бодадывыс.

Суурну-даа, ында школазы-даа даштындан көөрге магалыг: улуг, делгем, чараш бажыңнарлыг, школа чанының интернаттыг, столовайлыг, теплицазы база бар. Ынчалза-даа 688 өөреникчилиг бо школадан комиссия өөрүнчүг чүүлдер тыппаан. Хайыракан школазының өөреникчилериниң иштики хеви дыка хирлиг болду. Олар үр үениң дургузунда чунар-бажыннаваан, холдарының дыргактары узун, идик-хеви база хирлиг. А арыг-силиг чорук—кадыкшылдың үндезини дээр болгай бис. Бо школада аарыг өөреникчилерниң хөйүн бир-ле дугаарында арыг-силиг эвес чорук-биле тайылбырлаар ужурлуг.

Өөреникчилер эмчилер мурнунга хирлиг көзүлгенинден бичии-даа эпчоксунмас болду. Шак-ла ындыг болур ужурлуг дээн ышкаш, чоргаар кылаштажып турар. Өөреникчилерниң байдалы ол хире куду деңнелде турда, башкылар, эң мыңгыы класстарның удуртукчу башкылары, өөредилге эргелекчизи Надежда Шалык, класстан дашкаар өөредилге эргелекчизи Василий Монгуш, интернат эргелекчизи Николай Соскал, харын-даа школа директору Чечек-оол Көк-оол безин эмчилерден бо айтырыгны сонуургап көрбээн. Комиссияның хыналда эрттирип турган өрээли адакқы каътта, үнер эжик аксында турда, школа директору бистиң аңаа ажылдап турган хүннеривисте ынаар оода баклап көрбеди.

Эки өөредилгени чедип алыр дизе, кадыкшыл херек болгай. Кулаа ириңниг азы куюрактыг, караа чүвени чедир көрбес школачыларның өөредилгези кандыг эки болурул? Хайыракан суурда ада-иелер-даа болза уругларының кадыкшылының байдалының дугайын эмчилерден кээп сонуургавас чорук бисти кайгаткан.

Өске школаларга чорувуста, башкылар янзы-бүрү темаларга лекциялар номчуп бээрин боттары-ла дилеп кээр болур чорду. Бис класстарга, уруглар, оолдарга, палы-хар аайы-биле лекцияларны күзелдиивис-биле номчуп берип чордувус. А Хайыракан школазының башкылары ону шуут сонуургаваан. Ам канчаар, аңаа чорупп турганывыстың ийиги хүнүнде эге класстарның өөредилге эргелекчизи Лидия Ондаровна Монгушка боттарывыс санал кирдивис:

— Башкыларга, ада-иелерге, өөреникчилерге лекциялар номчуп берээли, улусту чыып, организастап көрүңер.

Дыңнакчылар чыылган деп бодаар силер бе? Чок. Оон байтык ол башкы боду оон даартазында биске көзүлбеди. Барып-барып өөредилге эргелекчизи курут аазаашкыннар кыла бээрге, дыка эпчок чорду.

Хайыракан школазындан чоруур деп турган, интернат эргелекчизи Николай Соскалга ужурашкаш, аңаа мындыг айтырыгны салдывыс:

— Үш хүн дургузунда биске чаңгыс ужуражыптар үе тыппадыңар бе, башкы?

— Эмчилер келген деп билбедим, биске кым-даа дамчыдпаан—деп, ол дүште-даа чок харыылады.

— Канчап бардыңар, башкы, мен силерниң бодуңарга бир дугаар хүнде-ле эмчилер келди, арыг-силигни экижидип көрээлиңер деп чугаалаадым чоп—деп, бистиң чанывыска турган эмчи сестразы Раиса Канчыыр-оол интернат эргелекчизиниң мегезин тутту.

Школада 688 өөреникчи бар болганда, 0,75 хуу шалың төлевирлиг ортумак эртемниг эмчи ажылдакчызы турар ужурлуг. Аарыг өөреникчилерниң саны школада хөй болганын барымдаалааш, мынаа хостаткан эмчиниң ажылдаарын чедип алыр болза эки.

Үш каът улуг школада чаңгыс-даа чунар-демар чок, иштики туалет база кылдынмаан. Даштыкы туалеттиң санитарлыг байдалы багай, чырыы чок. Өөреникчилерниң ижер суу бачокка турар ужурлуг. Каът бүрүзүнге. Ол негелдениң күүсеттинмейн турарын районнуң санитар-эпидемиология станциязының ажылдакчылары эскерген бе?

Школада «Улуг-Хая» совхозтуң ажылчыннарының ажы-төлү өөренип турар болганда, оларның кадыкшылын экижидери-биле ажыл-агый Дус-Хөлге профилакторийни организастаар болза эки. Черле ынчаш ада-иелер-биле уругларның кады эмнеп, дыштаныр кажан чедип алыр бис? Бо дээрге кадык камгалалының программазының бир кол кезээ [illegible] кажыл.

Анатолий ДАНЗЫН.
Лор эмчи.

Валентина ШАРЫП-ООЛ.
Хирург.

ЧОРУК ААЙЫ-БИЛЕ БИЛДИМ

Ажыл-херек аайы-биле республиканың янзы-бүрү булуңнарынга бо-ла чеде бергилээр бис. Ол баргаш, ай ажыг-даа болгулаар-ла. Ынчаар чорупп келгенивисти чыл санында санаар болза, орук узун. Ол чорупп чорааш, улуг, биче чоннуң канчаар амыдырап, чурттап турарын кижи дораан эскерер. Сөөлгү үелерде ажыл-иш, амыдырал өскерлип, чоннуң угаан-медерели чаартылгаларже күш бүрү бурунгаарлап орар. Ол бүгүге кым өөрүвес боор. Үениң негелдези-биле кедээде чоп безин хоорайныы дег, бурунгаар базымныг апарганынга кижи көргеш, чоргаарланыр.

Бодум не кижи мен. «Кыстыг кижини кыя, а оолдуг кижини ойзу сөглээр» деп тыва чоннуң мерген чугаазын билбес чоп ховар-ла боор. Ынчалзажок ол-ла чоңга шии-концерт бараалгадып чораан, сагыжымга таарзыпмайн чоруур бодалымны номчукчулар-биле үлежиксээр мен. Ол чүл дээрге, чамдык аныяк өскенвериниң хүнүнүң кестүп турар амыдыралы. Суурларга чеде бээрге, чамдыкн аныяктар өөренип-даа, ажылдап-даа турары билдинмес, өөр-өөр болуп алган, мотоциклдер мунган, чок болза аъттар мунуп шапкылажып тургудаар. Оларны мунмайн канчаар. Ону кым-даа хорувас. Ынчалзажок оларны мунары база корум-чурумнуг болгай. Дужа-келбиже оруунда кыргап улус азы бичии ажы-төл бастырып кагы дег, карак-кулак чок халыдарга-ла, ооң ажыы бар бе? Чок болбайн аан. Оларның назы-харын көөрге колдуунда-ла 15—17 харлыг кижилер.

Ада-ие ындыг назылыг ажы-төлүнге улуг өртектиг этти садып бээр бетинде, озал-ондак, айыыл-халап талазы-биле сургаалдарны чорутса эки. Черле ынчаш амыдырал акижээнин билир бис. Өг-бүле бүрүзү хөлгелиг болуксаар апарган. Ол бир талазында чаагай амыдыралывыстың херечизи-дир. Ийи талазында, назы четпээн оолдар амыдыралдың кандыг-даа бергезин көрбейн чыткаш улуг өртектиг хөлге эдилексээр, ону-мону саттырып алыксаар хөөннерин илередиксээрлер. Чамдык ада-ие оларның кара аайында, күзээн-не улуг өртектиг эт-сеп азы идик-хепти садып бергилээр. Моон уламындан кара туразында чаңнаксаар, улуг кижилерни хүндүлеп көрбес, мотоцикл мунгаш, кижилер бастырып кагы дег азы аңаа-ла каас-коя кылдыр кеттингеш, хүн эрттирип, кезип чоруксаар чоруу оон тыптыр. Ада-ие каас-коя хеп-сып азы улуг өртектиг эт эдиледир бетинде, ол бүгүнү кайы хире күш үндүрүп, ажылдап тургаш, садып алырын база ол-ла эт-септи эдилээринге билиг-мергежиллиг деңнежир бе дээрзин угаадып сургаза эки.

Оорларның оруун дуглаар

Шынап-ла, ажыл кылып билбес, чалгаа өскен аныяктар, чүгле ада-иезинден чүүлээ алыксаар, оларның холунга туруксаар хөөнүг. Ажылга кирип-даа алыр болза, күш-ажылчы ак сеткилдиг ажылдаар кижилерниң хөлегезинге туруксаарлар. Ындыгларны амгы эде тургустунуушкуну чалгыы кылып үндүрүп, ажылга турар туружун тып алырын ажыы-биле билиндирип турар апарган. Чамдыктары турум ажылы-даа чок, ол-бо суурлар кезип, чоннуң кызыл күжү-биле өстүрүп алган мал-маганын оорлап амыдыраксаарлары база бар. Бо чылдың октябрь 13-та, № 241 «Шында» «Чүңү бодайдыр силер?» деп бижикчи А. Ооржактың чүүлүн номчааш, кижи сеткили дүвүреве арга чок чорду. Авторнуң ол чүүлүн деткивес аргам чок. Бо дээрге үениң негелдези ындыг. Шынап-ла, кайы-даа суурларга чорууга, оор-сук, уптээшкиннер болганын дыңнааш, ында корум-чурум тудар хамаарышкан органнар чүнү-ле кылып, оларны дораан тодарадырының аргазын, хемчеглерин албас чүве ирги деп бодап кээр.

Ада-ием пенсионер улус. Олар Суг-Аксы суурда чурттап орар. Ачам бүгү амыдырал-чурттангазында күрүнезинге багай эвес бараан болуп чорааш, пенсияже үнген. Авам хөй ажы-төлүн өстүр-бүшаан, ачавыс дег үлүүн киирген. Олар кара аныяандан ийилээ кызыл күжү-биле мал-маганны өстүрүп амыдырап чоруурлар. Ам-даа болза ындыглар: ажыл чок олуруп шыдавастар. Ынчалзажок ол өстүрүп орар мал-маганын чыл санында оорлаар, черле амыратпас, алгаш-ла барган болур. Бо чылын безин бир аъдын база молдургазын алысканнар. Чүвеге четпес кырганнар боорга, пат-ла амдажып калганнар. Ажы-төлү ырак-узак чурттап чоруур болгаш, чүгле хомудап артар мындыг. «Оорларга азырап бээр хинчеп ышканыл, каш малыңар дужаапкаш, уруг-дарыыңар аразынга дыш чоруңар» деп сүмелээрге, көңгүс ынавастар. Чүге дээрге, кара аныяадан-на мал азырап чаңчыкканнары ол. Күш-ажыл оларны каастап, күш-шыдал киирип, оларның тура-соруун көдүрүп, чоруур боорга ындыг. Ынчангаш оларның кырыдывас, шылавас деп хомудавас сеткилдери оон-на көскү.

1986 чылда чүве. Кувун районнуң шагда [illegible] баргаш, харын-даа начальниингге кирип, оорлар кырганнарның каш малын амыратпас болган дугайында дуза дилег кылган бис. Ол дилегден чүү-даа үнмээн. Ол үеде оорларның истери болгаш кылган үүлгедиглери балалып чидип калган. Бо чазын ачам аъды чиде бээрге, ол-ла дораан милицияга дыңнадып, оларның боттарын эдертип алгаш, оорларның истерин көргүзүп, тып алырының аргазын сүмелээрге, хемчээн албааннар болган. Оозун бодап көөрге, чамдык милиция ажылдакчылары база истекчилер боттарының дорт хүлээлгезин азы ажыл-херээн шыназыдыптар аргазы чогу ол хире. Амгы үеде кижи бүрүзү ажылчын туружун ажыл-херекке шыдаптарын бадыткаар дигеен болгай. Чоннуң дилеглерин чамдык милиция ажылдакчылары чүге тоомчага албайн турарыл? Мындыг тоомча чок чоруктарның уржуундан, үстүнде айыткаым «Шынга» үнген чүүлде бижиткен Руслан, Норбу ышкаштарның бажы эттенип, кара-туразында чаңнап турардары ол-дур.

Черле ынчаш ажыл кылбайн, чамдык эки ажылдыг кижилерниң хөлегезинде чаштынып, шоолуг күш үндүрүксевес, оор-сук кылыр, өскениң күжү-биле амыдыраксаарларны тыпкаш, хемчээн алыры чугула айтырыгларның бирээзи. Оорлар бүдүү ол-бо районнарда таныш-көрүштүг, тускай сүлчээлиг кижилерлиг болурун солуннардан кижи номчуур-дур. Ындыгларны билген-көрген кижилер милиция ажылдакчыларынга дыңнадып, бир дем-биле холга алыр болза, ынчан оларның бажы эттенип, маңгыстанчак амыдырал сүрери чавырлыр чадавас.

Дарый МОНГУШ.
Кызыл хоорай.

ДЕМНИГ ХӨДЕЛЗЕ

Бо чылдың сентябрь 8-те үнген «Шын» солунга Эрзин районда Константин Хангайның «Эдилел ээлиг болур» деп чагаазын номчааш, ону чүүлдүгзүнүп деткип, бодумнуң бодалдарымны илередикседим. Бистиң тыва чон шаг-шаандан тура бот-боттарын улуг-биче дивейни хүндүлежир чорааның төөгү бадыткап турар. Чооккуу 1950—1960 чылдар үезинде безин бистиң черге «оор алган» деп чугаа дыңналбас чораан. Кижилерниң эди черге чыткан болза, ону ылап-ла чарлап чорааш ээзинге чедирер турду. Мал-маган өске коданга каттыжып кан болза, ээзи албас болза, ай-айы-биле онча-меңди чоруур.

Амгы үеде бүгү-ле чүвени кижиге, кижиниң чаагай чоруунга сөңнеп турар магалыг үе-дир. Чаш турда бертик-бежелге таварышканда, кырып назылаанда тускай пенсияны берип, эмнелгелерге халас эмнеп, хамаарылгалыг кижизи чок арткан, тускай бажың-интернатка бүгү назынында азырап турар магалыг апарган үе. Аңаа кым-даа чоргаарланыр. Бо хире магалыг үеде бистиң республиканың девискээринде оорлаар чоруктуң көвүдээнин чоп чугаалажып, кайгаар-дыр.

Бистиң республиканың девискээринде эң-не нептерээп чүве ниитиниң болгаш хуунуң малын оорлаар чорук дээрзин солундан номчааш, сагыш-сеткилге дүвүренчиг бодалдар кирер боор-дур. Ол дээрге кандыг-даа маадырлыг чорук эвес. Чер-черлерде кижилер-биле ажылдың сулазында деп бодаар мен. Ажылчы чонну клубтарга, хөй-ниитиниң черлеринге чыырга, демги-ле доктаамал кээп турар кижилер чыглыр. Хурал-суглаага келир хамаан чок, солун, сеткүүлдер номчувас, кижилер чер-черлерде эвээш эвес дээрзи чажыт эвес. Ооң уламындан чамдык кижилерниң оорланып чоруурлары ол.

Бо талазы-биле чер-черлерде ажыл-агыйларның удуртукчулары, тускай эртемниглери, коммунистер, депутаттар, хөй-нити организациялары болгаш райкүүскомнарның иштики херектер килдистериниң ажылдакчылары чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле тускай ажылдарны чорудары чугула деп бодаар мен.

Чамдык хамаатылар мал-маганын оорлаткаш, иштики херектер килдизиниң ажылдакчыларынга чогуур үезинде дыңнатпас чоруктар бар. Чамдык таварылгаларда ол черниң ажылдакчылары ындыг чоруктарны тоомчага албас, соонда кел дээр, чок-ла болза машина эккел дээр. Оон кедерезе чизеден ажыр хөй малды чоп тудуп орган сен дээр хөөннер бар. Ынчап турда чүнүң-даа хөлү эртер. Ынчангаш оорларның бажы эттенип, туттурбайн турары-даа ында. Бо чорук Бай-Тайга, Барыын-Хемчик районнарының иштики херектер килдистериниң ажылдакчыларында бар.

Мен милиция ажылдакчыларының шуптузун бактавайн тур мен. Оларның аразында ажылынга бердинген ак сеткилдиг ажылдап чоруурлар хөй. Бо чылдың сентябрь айда Мөңгүн-Тайга районда хөй сарлык читкен. Ол черниң милиция ажылдакчылары Бай-Тайга районнуң девискээринге он ажыг хонук чорупп тургаш, читкен сарлыктарын тып, оорларын илередип алдылар. База бир чижек. Август айда ол-ла районнуң «Мөген-Бүрен» совхозтуң 3 муң хире хоюн, ол черниң участок инспектору баштаан кезек улус эът комбинадынга бүрүн дужаады. Ол аныяк ажылдакчының чугаазы-биле алырга, чылдың-на Кызыл Мажалыктың эът комбинадынга шак ынчаар дужаап турар болду. Ынчангаш совхозка чаңгыс-даа баш мал каража чок болуп турар.

Чамдык совхозтар 2—3 кижиге хөй малды күрүнеге садары-биле чуду-кара чорудупкаш, хайгааралга албас. Ооң түңнелинде хөй дүн-хүннерде чорупп келгеш, моган-шылааш, хөй саныг малды чидирип, совхозка хөй каражаны чедирип каар.

Шак мындыг чагаалар «Шын» солунга чеже-даа парлаттынган. Бүгү чон бир демниг хөделип, оорлар-биле демиселди чорудар болза, оорларның оруу муңгаш турар ужурлуг. Мурнунда-даа парлаттынган чагааларга үндезилеп, чер-черлерде милиция ажылдакчылары кандыг түңнелди үндүрүп турар ирги?

Арбай-оол КАНЧЫЫР.
Бай-Тайга район.

Чугула айтырыглар: специалистиң бодалы

НИИТИ КҮШ-БИЛЕ

— Хөй-хөй чурттарның экономиказынга Делегей океанының кыдыгларының кургаг болгаш сыык суглуг черлерниң ужур-дузазы сөөлгү чылдарда дыка улгаткан. Бойдус талазы-биле чер кырында четчир байлактыг тургаш-ла, Делегей океанының ол зоназынга ССРЭ сонуургалын чүге база идепкейжиде бергенил?

Нефть болгаш газ байлактарын шиңгээдир айтырыглар талазы-биле Бүгү-эвилелдиң эртем-шинчилел болгаш төлевилел-конструкция институдунуң директору Виктор ГОРОХОВКА ПМА-ның корреспондентизи Юрий ЧЕРВАКОВ мындыг айтырыг салган.

— Делегей океанының кыдыгларының сыык суглуг черлериниң бойдус байлактарының дугайында чугаа болу бээрге, ол хамыктың мурнунда нефть болгаш газ дугайында болур. Чиг эттиң чогум-на ол хевирлерин амгы үеде оон эң идепкейлиг-биле казып тып турар. Баштай бодап көөрге, чиктиг-даа ышкаш. Бодунуң казып тып ап турары бүгү нефть болгаш газының чүгле 1-1,5 хуузун оон ап турар бистиң чуртувус Делегей океанының кыдыгларының кургаг болгаш сыык суглуг черлерин шиңгээдип алырынга чүге сонуургалдыг апарганыл? 2000 чылда оон тывыш 5-6 хуу өзер, энергия балансызынга ол база-ла кончуг улуг үлүг эвес ышкажыл.

Ынчалзажок Делегей океанының кыдыгларының кургаг болгаш сыык суглуг черлериниң байлактарын шинчилээри болгаш шиңгээдири чугула айтырыг болуп турар. Чамдык саң-түңнерни барымдаалап алырга, ниити делегейниңде ында газтын болгаш нефтиниң курлавыры 50-60 хуу чедип турар. А ССРЭ ол талазы-биле делегейде эң улуг үлүглүг болуп турар —барык 22 хуу.

Далайдан нефть болгаш газ казып тыварының деннели делегейде ам 20-25 хуу чедип турар. Англия, Норвегия азы Даниянга ужур-дузалыы дег, биске ол мындыг кончуг ужур-дузалыг эвес. Ынчалзажок XXI чүс чылга хамаарыштыр үнелеп көөр болза, байдал үнезини-биле өскердип болур. Чүге мындыг дизе, хамыктың мурнунда кургаг чер кырында чиг эттиң болгаш энергияның курлавырларының төнүп хоозартаары-биле ол тайылбырлаттынар.

Барыын Сибирьни ап көрээли. 10-15 чыл эрткен соонда, нефть болгаш газ казып тыварының кандыг-бир өзүлдезин хандыраары аңаа безин берге болу бээр. Азы Каспий чоогу дижик, ында нефть, газ чыдар чаңгыс-ла чер бар. Ол 20-30 чыл иштинде ажыглаттынар дээн дижик, а оон соонда? Ынчангаш Делегей океанының кыдыгларының кургаг болгаш сыык суглуг черлериниң байлактарын кургаг черлерде төнүп чыдар тывыштарның алызында барып ажыглаар курлавыры кылдыр көрүп турар. Ооң-биле кады ол чорудулга чаа технологияларны хөгжүдеринге [illegible] талазы-биле чаа өскерлиишкинни боддурар, совет үлетпүрүнүң янзы-бүрү адырларынга адыр аразының харылзааларын идепкейжидер.

— Делегей океанының кыдыгларының кургаг болгаш сыык суглуг черлеринге нефть болгаш газ казып тывары экономика талазы-биле амгы үеде кайы хире ажыктыгыл?

— Каспий далайга нефть казып тывары биске дыка үр үеде уламчылап келген. Ажылдар ам 110-150 метр ханы суг дүвүнде чорупп турар. Ам делегей рыногунда күштүг болуп турар өртектер-биле безин ол дыка орулгалыг. Сахалинниң соңгу-чөөн эриктеринде Аңчы далайның эң берге акваториязын база шиңгээдип кирипкен бис. Чижээлээрге, ол девискээрде газ чыдар черлерин шинчилеп ажыглаарының чогумчалыын экономиктиг санаашкын көргүзүп турар. Амгы доктааткан өртектерге дүүштүр алырга, нефть казып тывары орулгалыг болуп артар, ынчалзажок кедизинде барып аңаа өртек демей-ле өзер, а ону шиңгээдип алырынга экономиктиг чарыгдалдар арга-дуржулганың чыгдынганының ,чаа техниканың болгаш технологияларның хөгжүлдезиниң күзели-биле эвээжээр.

— Кургаг черге болгаш далайга нефть база газ казып тыварының бот-үнезин деңнээрге кандыг ылгалыг ирги?

— Каспий далайда болгаш Сахалин кыдыгларында нефть база газ казып тыварының бот-үнезин Коми АССР-де, Каспий чоогунуң дүжүлгезинде болгаш Барыын Сибирьниң чамдык девискээрлеринде ындыг ылгалыг тывыштыг черлериниң дөмейлешкек көргүзүү-биле ам деңнеп болур апарган. Чөөн Сибирьниң курлавырларын шинчилеп тывары харын-даа хөй чарыгдалдарлыг, аар өртек-үнелиг апарган. Аңчы далайда тывыш-байлактыг черлерни калбаа-биле шиңгээдип алыры далайга тудуглардан аңгыда, эрик кыдыынга сайзырангай инфраструктураны тургузарын негээр деп чүве билдингир. Аңаа хөй чарыгдалдар үнер аап, ынчалзажок бүгү Ыракқы Чөөн чүк девискээрин оортан газ-биле хандырары, ол сорулга-биле Барыын Сибирьниң газын аңаа ажыглаарынга бодаарга, экономика талазы-биле дыка ажыктыг болуп турар.

— Оңза берге байдалдары-биле ылгалып турар Соңгу чүктүң далайларының байлактарын шиңгээдип алырынга техниктиг чаа чугула айтырыглар тургустунуп турар бе?

— Кылын доштуг черлерге болза, техниктиг айтырыглар хөйү-биле тургустунуп келир. Ол дээрге хамыктың мурнунда Ыраккы Чөөн чүктүң далайларының соңгу талазы база Арктиканың эрик кыдыглары-дыр. 50 метр чедир ханы черде байлактарны казып тывар техниктиг чепсектер 2000 чылда тургустунган турар дээрзин санаашкыннар көргүзүп турар. Суг адаанга ханы черге ажылдар чорудары —биске эң-не берге айтырыгларның бирээзи. Ону шиитпирлээр дизе, дошка ыйылбас, аңаа үрелбес быжыг херекселдер ийикпе, азы суг адаанга технологтуг комплекстерни тургузар апаар.

Оон өске база бир чугула айтырыг болза, кижилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг болгаш айыыл чок байдалды тургузары. Ылаңгыя далайларда тургузуглар озал-ондак болурга, ооң уржуктарын чайладыры дыка берге, аңаа улуг шүүдел негеттинер. Ынчангаш кижилерден негелде, дериг-херекселдерге шынар кончуг чугула. Бо бүгү чеже-даа берге болза, ону черле шиитпирлээр апаар.

— Дошка үрелбес херекселдерни тургузар талазы-биле ажылды силерниң институдуңарда чорудуп турар бе?

— Дошка үрелбес баштайгы платформаны тургузар дээш ооң техника-экономиктиг санаашкыннарын белеткеп эгелей берген бис. Дараазында келир он чылдың эгезинде Сахалинниң соңгу-чөөн кезээнге ол тургустунган турар.

— Доштуг нарын байдалдарда Делегей океанының кургаг болгаш сыык суглуг черлериниң байлактарын шинчилээринге болгаш казып тыварынга суг адааның комплекстерин тургузарының дугайын сагындырдыңар. Ол чогум чүү дээни ол ирги?

— Байлактарны далайдан казып тыварының амгы үеде технологиялары — ол дээрге далайда бүдүрүлге комплекстери-дир, оларга энергетиктиг тургузуглар, нефтини эрик кырынче сөөртүрүнге ону белеткээр талазы-биле дериглелер, нефтини шыгжаар черлер, чер үттээр бүгү-ле дериг-херекселдер болгаш өске-даа чүүлдер хамааржыр. Чугаалаарым комплекстерни ажыглаарының негелделеринге бо арга элээн тааржыр. Бир эвес кылын доштуң байдалы өскерлип, улам ханылап бар-ла чыдар болза бе?. Ынчан бүгү-ле дериг-херекселдерни суг адаанче аппаар, чогум суг кырында чүү болуп турарындан ол хамаарылга чок болу бээр. Черле ынчаш айтырыг ниитизи-биле инженерлиг туруштан шиитпирлеттинип болур. Ажыл кандыг широталарда чорупп турарындан, ында доштуң байдалындан хөй-ле чүүлдер база хамааржыр.

— Делегейге кады ажылдажылганың ажыктыының дугайында айтырыг дүрүм ёзугаар черле салдыңар болгай...

— Ийет, мындыг харыы. Ол колдуунда-ла ЭДЧ-ни дамчыштыр чорупп турар. Ооң-биле чергелештир Финляндияның, Норвегияның фирмалары-биле ажыл-агыйжы эки харылзааларны тудуп турар бис. Англия, АКШ, ГФР, Япония-биле ындыг янзылыг харылзааларны хөгжүдеринге ниитизи-биле база байыр чедирер ийик бис. Делегей океанының кыдыгларының кургаг болгаш суглуг черлериниң байлактарын шиңгээдип алырының айтырыглары кончуг нарын. ону ниити күш-биле шиитпирлээр апаар.

УРУГЛАР БАЖЫҢЫНЫҢ УРУГЛАРЫ БИС

Кызылда школа назыны четпээн Уруглар бажыңынга Улуг Октябрь байырлалының бүдүүзүнде чораан мен. Кызыл хоорайның он ийиги кварталында турар ийи каът бажыңны эскерер-ле кижи эскерер, улус шоолуг билбес боор. Бистиң республикада бичии уруглар турар бир бажың-биле кады ийи Уруглар бажыңы бар. Уруглар бажыңының дугайын бижиирин дилээн чагаалар бистиң редакцияга бижикчилерден база кээп турар. Ылангыя оон уруг-ларыг азырап алырын сонуургап турарлар база бар. Уруг азыраарының дугайында тускай консультацияны удавас парлаар бис.

Школа назыны четпээн Уруглар бажыңында бичии чаштар канчаар чурттап, өзүп, доругуп турарын каксы-даа бол, көрээлиңер. Мында кижизидилге ажылы, өөредилге-даа уруглар садында-биле дөмей, тускай программа ёзугаар чоруп турар. База-ла кижизидикчилер, ажаакчылар уруглар-биле ажылдап турар. Маңаа келир уругларның кадыкшылында, чугаа сайзыралында элээн чогумча чок чүүлдер бар болгулаары-биле эмчи, дөрт эмчи сестралы, беш логопед эмчи база ажылдап турар. Бир бөлүкте-ле ийи кижизидикчи, үш ажаакчы бар. Чүге дээрге уруглар мында дүн-хүн чок доктаамал турарлар болгай. Уруглар бажыңында чүс уруг бар. Бичии кижилер удур-ла немежип кирип турар болгаш, кижи саны оон көвүдей-даа бээр. Кызылдың «Восток» кинотеатр районунда чаш Уруглар бажыңында үш харга чедир хензиг уруглар бар, оон немелде доктаамал келир.

Улуг кижизидикчи Фаина Андреевна Ельшова-биле чугаалажып, Уруглар бажыңы-биле таныштым. В. И. Ленин аттыг уруглар фондузун тургусканы черле чаагай салдарын чедире бергениңге кым-даа өөрүүр болбайн аап. Уруглар бажыңын элээн организациялар шефке алган, олар боттуг дузаны көргүзүп эгелей бергенинге Фаина Андреевна сеткил ханып ор. Кызылдың үлетпүр барааннар садыындан комсомолчулар ойнаарактар белектиг келгеш, уругларны өөрткен. Келир үениң башкылары — пединститутттуң шефчилери чаа-ла кээп эгелеп турар. Баштай келген кыстар капуста дузаңырынга дузалашканнар. Уруглар фондузундан кирген акша-биле бо чылын херек чүүлдерни элээн хөйнү садып алганын ол база чугаалай-дыр.

Фаина Андреевна улуг кижизидикчи кижи болгаш, бүгү методика ажылын база харыылап турар. Методиктиң сайгарылгалар, көргүзүг дээш өске-даа ажыглаар чүүлдер методика бүлүүнүнда бар болду. Бөлүктерге барып, уруглар-биле чугаалаштывыс-даа. Ортумак бөлүкте 20 ажыг бир дең бичиилер бистиң-биле мендилешкеш, кым чүнү кылыксаар күзелин илередип, мурнун былаажып турлар. Орус, тыва уруглар барык дең санныг. Кижизидикчи Татьяна Монгушовна Оюн холун көдүрген уругларны тургузуп турду. Вадим Аракчаа, Гуля Кулча, Амир Ойдуп шүлүктедилер. Бичиилерниң чугаалаан шүлүктеринден Ленин, Октябрь, тайбың темазы дыңналып турду.

Белеткел бөлүүнге чеде бердивис. Делгем, чырык өрээлде уруглар кижизидикчизи Татьяна Николаевна Лимицкая-биле кады байырлалга белеткенген, ырлаан, шүлүктээн орлар. Алды харлыг Айдыс Ховалыг байырлал утренникинге чугаалаар шүлүүн илдик чок чугаалай каапты. Миша Безбородов сан санаарынга база-ла илдик чок болду, Юля Шут музыка кичээлинге ынак мен дей-дир. Кижизидикчилер уруглар-биле кичээлдерни чорудуп, оларның бүгү талалыг сайзыралы дээш кичээнгейни күштелдирген. Бөлүктерде уруглар шупту-ла хары угда келбейн, уурук-суурук-тап-даа кээп турар болза, уруглар садының кичээлдээр программазын дөмей-ле өөренип эртип, ниити сайзыралы багай эвес болуп турар улус чорду. Чиңзэ, дөрт харлыг Аржаан Шойлаа Кунгуртугдан бо чайын мында келген. Ол хүн угбазы Чечена аңаа ужуражып келген, оолдуң өөрүшкүлүү-даа кончуг. Чечена башкылардан дуңмазын аалыңга кезек турза кандыгыл дээрге: «Программадан хожудай бээр» дээш, чаңарын чөпшээревээн, харын кырган-ачазы биле кырган-авазы уруунуң оглунга боттары кээп ужуражырын сүмеледилер. Аржаан ортумак бөлүкте өске өөрү-биле кады бир деңге омак-хөглүг, эки хөөннүг өзүп, доругуп турар. Орус дылга база шагда-ла дылы чаңчыга берген.

Уругларның аъш-чем хандырылгазынче оваа сагыш салган. Ногаа, чимис аймаа доктаамал турбас дээрден башка, чугула херек аъш-чем аймаан хандырып турары эки. Чаш организмниң чогумчалыг быжыгып, дадыгарынга бүгү-ле витаминнер херек болбайн аап. Бо айтырыгже сагыш салыышкын эки дээрзин Уруглар бажыңының бо талазы-биле харыысалгалыг ажылдакчылары эки билип турарлар.

Бо уруглар бажыңында бүдүн, чартык өскүс дээш черле ада-иези шуут чок чаштар барык чок. Кандыг-ла-бир чылдагааннар-биле ада-иезиниң хайгааралындан дашкаар арткан уруглар туруп турар. Уруглар бажыңынче кирерлер эвээш-ле болза эки болбайн аан, оон дугайында маңаа амдызында чугаалавас бодаан мен. Ол база бир өске тема-дыр. Чугаалаксаан-на чүүлүм — чаштар дээш ёзулуг сагыш салыышкынның ачызында, ада-иезиниң хайгааралындан дашкаар артканнар-даа аас-кежиктиг, омак-хөглүг, кадык-чаагай, эки хайгааралда өзүп, доругуп орары. Ылангыя эде тургустунуушкунуң бо чылдарында, ол ышкаш В. И Ленин аттыг уруглар фондузун тургусканы-биле шак мындыг уруглар албан черлеринге хамаарылга шынап-ла, бүгү улусчу, ханы апарганы кончуг эки.

Бопуймаа ДИРЧИП.

ЧУРУКТАРДА: уруглар байырлал үезинде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЧЫЛЫГ УЯВЫС

Экии, бистиң чылыг, чаагай уявыс! Моон ужуп үнген кижилер каяа-даа чурттап, ажылдап чорза, бо чылыг уязын кайын уттур ийик аап. Ам мында шаанда ышкаш алдын күс. Школа баарында ээтпектели берген агып чыдар Ак суун хаажылаан хадыңнар, терektер ам-даа саглайжы бергилээн турлар-ла. Олар ам база күскү хевин кедипкен. Сагышка күскү сарыннал-даа саргыш дээр. 50 чыл бурунгаар Самбуу башкы шак дуу ол хадыңче айыткаш чугаалаанын ам-даа утпаан мен: «Көрүңерем, уруглар, доо ол хадыңчыгаш саргара бергендир. Күс дүшкенинниң бир демдээ ол-дур».

Оон бээр чеже күстер эртпээн, чеже-чеже бичии чаштар бир-ле дугаар парталарынга олургулап, күскү бойдус дугайында чугаа кылбаан деп. Күзүн саргарып бар чыдар ыяш көрген санымда-ла, башкымның ол чугаазын каяа-даа чораш сактып келир мен ийин. Ынчан ырак булуңум, ында бичии школам караамга көстүп келир чүве.

Кызыл-Тайга ортумак школазының өөреникчилери класстар аайы-биле дөрт-булуңнай чыскаалдынкан. Оларның холдарында туткулаан туктары күскү салгынга оожум эстеп каап турган. Школаның 50 чыл оюнга тураскааткан байырлыг шугум чыскаалы эгеледи.

— Эш директор! Кызыл-Тайга школазының 50 чыл оюнга тураскааткан байырлыг шугум чыскаалын эртиреринге школа белен-дир! — деп, күш-культура башкызы школа директорунга барып тепкеш, илеткей-дир.

— Белен эвес-тир! Школаның баштайгы өөреникчилери чыскаалда чогул — дээш, директор Оскал-оол Куулар рапортту хүлээп албайн барды. «Томааның!» деп командылатқан-даа болза, чыскаалда өөреникчилер бүдүү каттыржып, ол-бо шимчей бердилер. Күш-культура башкызы аймай хона берген. Ол ында бөкпердежип берген турган улуг-улуг кижилерже көргеш, чугаалай-дыр:

— Школаның баштайгы өөреникчилерин чыскаалынче чалап тур мен!

Ондар Метке, Ондар Серен, Ондар Чимит, Ондар Шагдыр-оол, Ондар Дамбуу, биеэде өөреникчи шаанда дег, дыңнангыры кончуг, школаның бирги классчыларынга улаштыр тургулаптарга, өске артканнары база оларның соондан уурук-суруктап одуругга тургулаптылар. Баштайгы өөреникчилерниң бо чоокта чыскаалып көрбээни илдең, оларның одуруу үндүрүк-киирик, узун-кыскалыг-дыр дээрзин оларның баштайгы башкызы Иван Чадамович Онамчал сагындырды. Школа директору Оскал-оол Артыкпаевич рапортту ам-на хүлээп алгаш, байырлалга тураскааткан кыска чугаазын эгеледи.

50 чыл бурунгаар сентябрь 1-де бо ышкаш каан аяс хүнде Сүт-Хөл болгаш Кызыл-Тайга сумуларының аразынга баштайгы школа ажылдап эгелээн. Ынчан школаның баштайгы башкылары Онамчал, Самбуу ийи сумунуң араттарының дөртен ажыг уругларын чыггаш, өөредип эгелээн. Ынчан араттарның ажы-төлүн өөредип алыр дээш кайы хире күзел-чүткүлдүг, чаңгыс демниг ажылдааның херечизи, оларның шевер холдарының тураскаалы улуг чаагай уя дег бажыңны канчаар тудуп кылып турганын баштайгы өөреникчилер ам-даа утпааннар.

Сүт-Хөл, Кызыл-Тайга ийи сумунуң аразынга школа тудар деп чар Хемчик кыдыындан эгелээш Алдыы, Үстүү Ишкиннерге дыргын тарай берген. Ишкиннерниң, Кызыл-Тайганың сулагай дыттарлыг аргаларынга балды, хирээ даажы кайыын бээр чаңгыландыр дыңналы берген. Шаңдалап, белеткеп каан чудуктар сөөрткен шанактыг аъттарның башкылыы Ак-Аксынга кээп турда, соңнайгызы Ишкин-Аксындан чаа-ла үнүп орар. Кыштың соогунда ыяш сөөрткен шанак даажы Хемчик унунга бир-ле чаа аялга дег дыңналып турган. Бо улуг ажылга киришпээн ерэге-даа чок. Сумуларның уран-шевер узаныр кижилери боттары-да школа тудуунче балды, хирээзин туткулааш, четкилеп келгилээн. Сүт-Хөлдүң, Кызыл-Тайганың аныяктары чаа тудугну шефке ап, аъттарын мунгулапкан, бөлүк-бөлүү-биле ыр-шоорлуг, кызыл тугун хөлбеңнедир туткан шапкылажып кээр:

Аътыңайдан харап көөрге,
Алгыг, делгем Ак-ла-Аксы
Арат чонуң ажы-төлүн
-Айтып сургаан школаны.

Школаны ус-шевер кижилер боттары-ла хол-биле тудуп кирипкен. Семдер-дарган деп шоладыг мээн ачам Моңгуш Түктүг-оол — Сүт-Хөл сумузунуң чаазыр, узаныр шеверлериниң бирээзи. Ол ынчан Чадаана кирип чораш, калбак кылын саазыннарда чураан школаның телевидел үлегерин база тудуга херегдээр янзы-бүрү херекселдер: кортук дээр улуг циркуль, салган чудуктуң дең-дескизин хемчээр сүглүг-шил эккелгенин сактып тур мен. Калбак саазыннарда школаның арты, иштинден, кырындан көргүскен чуруктарның чаражы кончуг чүве. Эккелген чуруктарын ачам баштай Ишкинниң шевер быжынчызы Ондар Айыжы-биле сүмележип, сайгарып көрду. Школаның ниити тудуун ачам удуртур, а соңга, хаалга, стол, сандай дээн ышкаш ыяш херекселдер чазаарын Ондар Айыжы удуртур кылдыр дугуржуп алганнар.

— Ынчан тудугжулар дыка-ла улуг күзел-биле ажылдап турган ийин—деп, школаның баштайгы өөреникчизи, ол школага башкылап, директорлап-даа ажылдап чораан хоочун башкы Серен Дамбаевич Ондар сактыышкынынга чугаалай-дыр.— Ол үеде Түктүг-оол биле Айыжы дөртен хар чаа-ла ажып чоруур аныяк эрлер турган. Олар тудугга хамыкты мурнай кээр. Бир эртен баарымга ийи тудугжум аажок маргышкан орлар. Кымның балдызының кайы хире чидиин маргыжып орар хире.

— Че, бажың дугун өттүре каавыцам — деп, Семдер-дарган Айыжыга чугаалай-дыр. Ооң Акче маңнап киргеш, бажын өттүрүп алгаш, суу дырынайнып маңнап келди. Семдер-дарган балдызын тудкаш, ооң бажын сегирип алды. Мен сестип, канчаары ол моон деп бодап, алгырып үнер чыгыы тур мен. Кужур Семдер балдызы-биле кезек тылырт-тылырт кылган соонда, Айыжының бажы чуурга дег тазарып калды.

— Че, ам сен бажың өттүр —деп, Айыжы бирээзинге чугаалай-дыр. Семдер база-ла бажын өттүргеш, Айыжының мурнунга олурупту. Таакпы тыртым четпээнде Семдер-дарганның дыдыраашсымаар семдер бажы база-ла чуурга дег тазарып калды. Тас баштарынче көргеш ийи эр шагга дээр-ле каттырыштылар. Шевер кижилерниң балдызы ол хире чидиг-дир. Ам болза хлеб-даа кезер бижек-биле алыры берге-ле ыйнаан—деп, Серен Дамбаевич сактыышкынынга чугаалай-дыр.

Күрүнеден чаңгыс көпеек-даа үндүрбейн, чонуң күзели-биле тудуп алган школазы ам бежен харлап турары бо. Ол үениң иштинде бо чылыг, чаагай уядан чеже-чеже салгал ужуп үнмээн дээр. Олар республиканың аңгы-аңгы булуңнарында чурттап, ажылдап, чонунга төлептиг бараан боор чоруурлар. Оларның сеткилдеринге чаагай үрезинни тарып каан школаның баштайгы башкылары Онамчал, Самбуу, Хурештигбей, Арапчор болгаш оон-даа өскелерни өөреникчилери чылы-биле сактып чоруурлар. Ол-да школаның өөреникчилери Серен, Шагдыр-оол, Метке, Токтугу сүглар төрээн школазынга башкылап, директорлап, баштайгы башкыларының эстафетазын дараазында салгалга дамчыдып берип чорааннар.

Кызыл-Тайга школазының баштайгы-даа, сөөлүредирде дооскан өөреникчилеринде кадарчыдан президент чедир кандыг кижилер үнмээн дээр! Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Чимит-Доржу Ондар, медицина эртемнериниң кандидаты Дамбуу Ондар, РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи Роман Калдар-оол, РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы Бичии-Уруг Ондар, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, бот-тывынгыр композитор Александр Ондар, Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы улусчу шевер Маржымал Ондар, партия болгаш Советтер ажылдарынга хөй чылдарда ажылдап чорааннар— Ондар Шагдыр-оол, Аваа Моңгуш. Школаның баштайгы өөреникчилери Ондар Калзанова Сүлукей, Чылбак Шио-Санаевна Ондар, Дырбак Хадбыцовна Күнзегеш аныяк салгалды кижизидеринге эвээш эвес үлүг-хуузун киирген.

Кызыл-Тайга школазы элээн хөй көргүзүглер талазы-биле районда дээре черде. Ында боттарының мергежилинге бердингең башкылар, кижизидикчилер өөредилге-кижизидилгелиг ажылды амгы үениң негелдезинге дүүштүр чорудуп турарлар. Өөреникчилерниң өөренири, чурттаарынга таарымчалыг байдал мында тургустунган. Ажыт-силиг, делгем класстар өөредилгеге херегдээр чепсек-техника-биле эки дериттинген. Районда эң дээре спорт залы-даа, спортчулар-даа мында. 50 чыл мурнунда туттунган школаның бажыңын школаның эң теймерлери, алды харлыглар, бүрүн ээлепкен.

«50 чыл» деп сиилбип каан тенбедиин тураскаал самбыраны школаның баштайгы өөреникчилери Серен, Шагдыр-оол, Чимит, Дамбуу школазынга кадаптылар. 50 харлаан-даа болза, эрги школазы көөрүвүске аныяксый берген ышкаш болду.

Екатерина ТАНОВА.

«Контора чок арткан совхоз» деп материалга хамаарыштыр

ХАРЫЫ ТЫПТЫР

«Совхоз контора чок арткан» деп материалдың соонда «Шын» солунга көдүрүлген айтырыгны сонуургап номчуп, «Социал-культура тудуглары» болгаш «Чурттаалга тудуу-2000» программаларны боттандырарынга чугула ол курлавырларны ажыглалга киирерин чүүлдүгзүвүн тур мен. Ынчангаш ол буянныг эгелээшкинни үндүрген кижиге өөрүшкүмнү болгаш четтиришкинимни илеретпес аргам чок.

Бо өөредилге чылының эгезинде бистиң Кара-Хаак ортумак школазынга он ажыг аныяк башкы келген. Он ажыг башкы биске—улуг өөрүшкү, оон-биле чергелештир улуг муңгарал. Ындыг муңгаралга районо эргелекчилери, школа директорлары, башкылар боттары үргүлчү таваржып турар. Ол муңгаралдан адырлырының амдыгаа чедир мензэ, өскелерге, ылангыя удуртукчуларга билдинмейн турган аргазы болгаш курлавыры — конторалардың, өске-даа албан черлериниң, чурттаалга болгаш өске-даа тудугларның артык шөлдерин. Тес-Хемде «Чодураа» совхоз, ында ортумак школа ышкаш, долу ажыглаары. Ындыг курлавырлар кайдал? Дилээр болза суур туржук, бүдүрүлге болгаш организация саныындан тыптып кээр.

Он ажыг башкыга бажың бээри Кара-Хаак школазынга берге турган. Ынчалзажок школа, совхоз, садыг чери дугуржуп, курлавырны тыптынган. Ооң түңнелинде малчыннарга көрдүнген ийи бажыңны магазин кылыр бажыңга орнааш, белен бажыңны башкыларга берген. Интернат уругларының чурттап турган ийи болгаш үш өрээлдерлиг ийи бажыңын септээш база башкыларга берген. А чамдык суурларда эрги бажыңнарны каапкан боор-дур. Оон ынай таныш-көрүжүнге, даргаларга чаа, улуг бажың бээр таварылгалар бистиң суурга база турган. Ам ынчаар кажарлаар чорук чавырлып кел чор.

Маңаа парлалга органының дээштиг болуп турарын айытпас аргам чок: кандыг-бир чүве болурга, солунга кестүп кээр, оон хемчег алыры албан. «Контора чок арткан совхоз» деп материалды хөй кижи солунга деткип тур, оон черле бир түңнел үнер дээрзинге идегээр мен. Ол дугайын чоп база чугаалажып тур. Мен ынчангаш мону бижидим. Курлавырлар кайдал деп айтырыгга харыы ынчан тыптыр болгай.

Окан-оол НАМЧЫЛАК.
Хоочун башкы.

ИДЕГЭЭР МЕН

Хоочун башкы Адыяа Максырның «Конторада садик ажыттынган» деп материалын «Шын» солундан бистиң садиктиң коллективи сонуургап номчудувус. Оон бистиң садигывисти, черле бо Самагалдайның дөрт садигин дегерезин база бир конторажe киириптер болза деп чугаалажып турдувус. Ындыг күзелдиг садик ажылдакчылары бистиң республикада хөй.

Самагалдайның № 1 садиги шаанда даргалар олурган бажыңда турар. № 3 садиктиң дыкпыжын канчаар. А № 2 садикке 65 уруг турар ужурлуг, ам бары — 108. № 4 садиктиң септелгези доозулбаан, ада-иелер маңавышаан. «Чодураа» совхозтуң конторазы дег бажың тыптыр болза, садик дугайында айтырыг чоокку каш чылда тургустунмас апаар. Оон бичии, 20—30-даа уруглар тургузупку дег черни районнуң удуртукчулары солунда көдүрүлген чугааны номчаан болганда, тывар арганы дилеп турар дээрзинге идегээр мен.

Клавдия УВАҢГУР,
Улус өөредилгезиниң тергиини.

ИХМ-НИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ ЧАЛАП ТУР

ССРЭ-ниң ИХМ-ниң дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң хүндүскү салбырларынга курсантылар чыып алырын Тыва АССР-ниң ИХМ чарлап тур.

Өөренир хуусаазы: дээди школаларга дөрт чыл, ортумак школаларга — ийи чыл.

Школалар ИХМ органнарынга ажылдадыры-биле дээди болгаш ортумак юридиктиг эртемниг специалистерни белеткеп турар.

Хүлээп алырының негелделери:

Омскиниң, Волгоградтың, Горькийниң, Рязаньның, Уфаның, Тюменьниң, Хабаровскиниң дээди школаларынга, Ленинградтың Политиктиг дээди училищезинге, а ол ышкаш Москваның, Новосибирскиниң, Красноярскиниң, Брянскиниң, Калининградтың, Воронежтиң, Краснодарның, Владимирниң, Барнаулдуң ортумак школаларынга, а ол ышкаш Иркутскиниң өрт-техниктиг училищезинге 30 хар чедир назылыг эр. Совет Армияның хүрээлеңинге шериг албанын эрткен, ортумак эртемниг, кадыкшылының талазы-биле ИХМ органнарынга ажылдап шыдаар кижилерни хүлээп алыр.

Школага кирерлер орус дылга болгаш литератураға (бижимел), ССРЭ төөгүзүнге, обществоведениеге (чүгле дээди школаларга кирерлер), а Ленинградтың болгаш Иркутскиниң өрт-техниктиг училищезинге кирерлер төөгү орнунга математикага шылгалдалар дужаар.

Өөредилге черлеринге кирериин күзээннер 1989 чылдың май 15-ке чедир Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинге эмчи комиссиязын эртери-биле келир болгаш дараазында документилерлиг болур:

кадыкшылының дугайында эмчи шынзылгазы, ортумак эртемниң дугайында аттестат (боду-биле), шериг биледи азы кирер бижидилге дугайында херечилел, сөөлгү ажылдап турган черинден азы өөренип (албан эрттирип) турган черинден бүдүрүлге болгаш партия, комсомол характеристиказы, 3х4 см хемчээлдиг дөрт чокка 4 фото-чурук (булуң чок), СЭКП азы ВЛКСМ хоорукомундан, райкомундан өөредири-биле чоруткан бижик.

Кирериниң шылгалдаларын дужаары-биле Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинден бижик алганнарга Кызыл хоорайдан өөредилге чериниң турар черинге чедир болгаш оон дедир кээриниң оруу халас.

Дээди өөредилге черлеринге кирериниң шылгалдаларын август 10-дан 25-ке чедир, а ортумак өөредилге черлеринге — сентябрь 15-тен 25-ке чедир чорудар.

Конкурсту шыдап арткан кандидаттарны дыңнакчылар кылдыр киир санаар болгаш оларны халас чем, илик-кеп болгаш общежитие-биле хандырар. Айда 40 рубль стипендия төлээр.

Айтырыгларны Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинден № 107 кабинеттен тодарадыр Телефону—92.3.88.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

НОЯБРЬ 15

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.20 — «120 минута». 8.35 — «Эрткен үени эгидер...». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. Чапсарда (9.50) — Медээлер. 11.05 — Вс. Иванов. «Т» литера». ССРЭ-ниң улустуң артизи Б. Чирков номчуур. 11.35 — 12.10 — Музочерк. «Джазтан бир кижи». 15.30— Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкунуң прожектору. 15.55 — «Алдын дүштүң шагы». Фрунзеден дамчыдылга. 16.20 — Чуваш АССР-ге арендалыг кероони нептередиринге таварышкан бергедээшкиннер дугайында. 16.50 — «Ажыг артыш». Уран-чечен фильм. 18.10 — Экономиктиг билиглер үндезиннери. «Агро» тележурнал. Сентелге-техниктиг бүдүрүлгелерде арендалыг кероо. 18.40— Бегуң делегейде. 19.00 — Кижи болгаш хоойлу. 19.30 — «Резонанс» харыылап тур». 19.50 — «Эрткен үени эгидер...». 2-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 21.45 — 00.05 — «Гармония тиилеп турда». Бир концерттиң хрониказы. ССРЭ-ниң Культура министерствозунуң күрүнениң симфониялыг оркестриниң база Нью-Йорктуң филармония оркестриниң киржилгези концерти. Чапсарда (22.50)—Бегуң делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.40 — Өг-бүле амыдыралдың этиказы база психологиязы. 9 класс. Ынакшыл болгаш найырал. 9.00 — Француз дыл. 9.30— Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Москвага декабрьда болган боо-чепсектиг тура халыышкын. 10.35; 11.35 — Биология. 5 класс. «Дезнишкин» деп чүл. 10.55 — «Улуг Ростов». 11.05 — Француз дыл. 11.55 — «Хөлегеде 40 градустан изиг». Уран-чечен фильм. 13.05 — «Кишиневтиң чурумалдары». 13.35 — Медээлер. 13.45 — 15.15 — «Човуланы көрүп чораш». 4-кү сериязы. «Дөрт кижи». 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Док. фильм. 18.35 — «Культура болгаш амыдырал». «Норильск» деп фотоклуб. Надя болгаш Константин Рушевтерниң делгелгези. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Советтер болгаш амыдырал». «Шыңарлыг үрезиннер — келир үениң дүжүдүнүң магадылалы. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.15 — Шүлүк чогаалы. Василий Казин. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 21.45 — Даштыкы фильм экраны. «Леопард» (Сирия). 23.15 — 00.50 — Хоккей. ССРЭ чемпионаты. «Крылья Советов». — «Динамо» (Москва).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер 18.15 — «Совет патриот». Киножурнал. 18.25 — Концерт. 19.45 — Док фильм экраны. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КИНО

НОЯБРЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Сол актрисы» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Республика Шкид» 9.00, 13.00 шактарда. Киноклуб «Друзья природы» «Зеленый остров» 10.50, «Большое приключение Зорро» 15.50, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мой боевой расчет» 14.00, 15.50, 17.40, 19.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Заклятие долины змей» 15.00 17.20, 19.40 шактарда.

ДК «ЕНИСЕЙ»: «Время надежд» 18.00, 20.00 шактарда.

ДК «МИР»: «Сын полка» 16.00, «Дорогая Елена Сергеевна» 18.20, 20.30 шактарда.

АГААР

Республикага шокар булуттаар. Биче хар чаар. Мурнуу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 19—24, чамдык черлерге 10—15 градус соок болур. Хүндүс 3—8, чамдык черлерге 10—15 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар. Дүне биче хаар чаар. Хүндүс чагбас. Мурнуу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 18—20, хүндүс 5—7 градус соок болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

«ШЫНЫҢ» телефоннары

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ оралакчылары 3-45-93;
◆ партийжи амыдырал килдизи — 3-36-82; 3-36-25;
◆ совет тургузуг, социал айтырыглар килдизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр килдизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлетпүр килдизи — 3-41-16;
◆ пропаганда килдизи — 3-34-57;
◆ культура килдизи — 3-39-15;
◆ информация килдизи — 3-37-11;
◆ чагаа килдизи— 3-39-03; 3-34-39;
◆ очулга килдизи — 3-34-93;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ солун келбейн барза—2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер

Хемчээли 2 парлалга арын

Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 205. ТС—00886.